

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta humanitních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Komparační analýza filmové prezentace rodiny v České republice
před a po roce 1989**

vedoucí práce:
Mgr. Tomáš Dvořák

vypracovala:
Lenka Drholcová

Praha 2006

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuelním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 29. 09. 2006

Lenka Drholcová

PODĚKOVÁNÍ

Chtěla bych poděkovat zejména mému vedoucímu práce Mgr. Tomáši Dvořákovi za velkou ochotu, spolupráci a především trpělivost při tvorbě této práce. Dále pak svým rodičům za to, že mi umožnili studium.

OBSAH:

Úvod	5
-------------------	---

I. část

1. Období 1948 - 1989	
1.1 Vývoj demografického a rodinného chování a rodinná politika od nástupu komunismu do r. 1989.....	7
1.2 Západoevropský a východoevropský typ rodiny.....	13
2. Vývoj po roce 1989	
2.1 Obrat ve vývoji demografického a rodinného chování po roce 1989 v České republice.....	14
2.2 Evropský kontext.....	16
2.3 Nová demografická tranzice.....	19
2.4 Rozdílné přístupy k proměně demografického chování.....	20
2.5 Nové formy partnerských soužití – nesezdaná soužití aj. alternativní formy; Singles.....	22

II. část

3. Přiblížení problému.....	28
4. Rodinný film.....	29
5. Filmová tvorba prezentující rodinu před rokem 1989.....	30
6. Filmová tvorba prezentující rodinu po roce 1989	
6. 1 Typologie.....	33
6. 2 Genderové hledisko.....	40
6. 3 Reality show.....	46
7. Média a difúze vzorců chování.....	48

Závěr	49
--------------------	----

Seznam literatury	51
--------------------------------	----

Filmografie	53
--------------------------	----

ÚVOD

Od konce šedesátých let dvacátého století do současnosti prošla západoevropská rodina řadou radikálních, dosud nevídaných změn, které ji modifikovaly do různých alternativních způsobů soužití. Vývoj v České republice se však, díky socialistické nadvládě, značně opozdil, a tak po Sametové revoluci probíhal poněkud zrychleně. Chtěla bych **proto** sledovat, *zda a jakým způsobem se tato změna rodinného chování odrazila a odráží ve filmové a televizní produkci*. Vztah k realitě je pro mě ovšem druhotný, primárně chci sledovat **rozdíl** *filmové prezentace rodinného uspořádání před a po roce 1989*. Jelikož se Česká republika touto demografickou proměnou přidala k západoevropskému vývoji, snažím se pojmut celkovou globalizaci rodiny, a tak čerpám nejen z tuzemské, ale i ze zahraniční kinematografie, jež byla a je v České republice prezentována po roce 1989.¹

Práci jsem rozdělila do dvou částí, přičemž oběma prostupuje stejná dichotomie: soustředím se na to, aby vynikla diference před a po roce 1989. V první, obecné části se věnuji pojetí rodiny v realitě. I když to není hlavním záměrem mé analýzy, považuji za nutné ukázat skutečný historický kontext, abych tak vyjasnila k jakému posunu zde došlo, a pak mohla sledovat, zda a jakým způsobem tento posun filmaři zachycují. V první kapitole tedy nejdříve popisují vývoj rodiny před rokem 1989 – vývoj jednotlivých demografických faktorů a celkový přístup komunismu k rodině. Ve druhé kapitole ukazují tu velkou změnu demografického chování. Nejprve ovšem zařazují evropský kontext: pro ilustraci odlišnosti vývoje u nás a v západní Evropě. Po popisu demografických jevů se věnuji možným důvodům této změny a následně alternativním způsobům rodinného chování, které hodlám sledovat ve filmové produkci (v II. části).

Hlavní linie druhé části vychází z porovnání mezi filmy a seriály vysílanými u nás před a po roce 1989. Po úvodu do problematiky připojuji krátkou kapitolu o kategorii Rodinného filmu, ovšem jen z důvodu ujasnění celkového kontextu, jelikož se jedná o jinou formu filmové prezentace rodiny, než jakou budu analyzovat. V kapitole zabývající se filmy a seriály vysílanými u nás po roce 1989, filmy rozčleňuji podle reálných forem rodinného chování. Dále se věnuji tolik diskutovanému genderovému hledisku a také experimentální prezentaci rodiny v podobě Reality show. V poslední kapitole se zamýšlím nad tím, jestli spíše filmová tvorba odráží realitu diferentního rodinného uspořádání, či zda je spíše reálné

¹ Většina zahraničních filmů k nám před rokem 1989 z nejrůznějších důvodů totiž ani nebyla distribuována.

rodinné chování determinováno filmovou prezentací.

V celé práci používám metodu komparační analýzy. Závěrem shrnuji výsledky mého pozorování - zda a jakým způsobem ke změně v pojetí rodiny ve filmové tvorbě došlo, jak to odpovídá realitě a zamýšlím se, kam bude směřovat budoucí vývoj.

I. ČÁST

1. Období 1948 - 1989

1.1 Vývoj demografického a rodinného chování a rodinná politika od nástupu komunismu do r. 1989

Dobové podmínky a vůbec celkový přístup k rodině se odrážely ve filmové produkci – jak té vytvářené u nás, tak té, které k nám diktatura proletariátu byla ochotna „pustit.“ Pro pochopení toho, jak se změnilo pojetí rodiny ve filmové produkci prezentované u nás je tedy třeba nejprve znát celkový sociální kontext vývoje rodiny a demografického chování, který předcházel té velké změně po roce 1989. Proto jsem se nejdříve zaměřila na celkový ideový přístup komunismu k rodině a následnému celkovému demografickému chování (a jeho jednotlivým faktorům), které se od tohoto přístupu odvíjelo.

Komunistický režim zaujímal k rodině poněkud **ambivalentní postoj** (Hamplová, 2001), který prostupuje celým obdobím 1948 – 1989. Na rozhodující demografické faktory jako je sňatečnost, porodnost a rozvodovost tak měla vliv nejen politická izolace od západní Evropy, ale také značná snaha komunistů ovlivnit i tyto demografické faktory.

Ambivalence spočívala v tom, že komunismus se na jedné straně rodiny obával,² a proto se do ní snažil státní politikou intervenovat, na druhé si však uvědomoval, že rodinu potřebuje jako mocenský nástroj, kterého se dá šikovně využít.

Hamplová jako hlavní důvod toho, že se komunisté rodiny obávali uvádí : „Rodina je v principu revolucím nepřátelská nejen proto, že konkuruje v získávání loajality, ale rovněž proto, že v ní dochází k udržování a předávání existujících hodnot a norem“ (Hamplová 2001 : 107). Komunistický režim tedy rodinu chápal jako „konkurenci a nepřítele režimu“. Nebezpečí, které pro něj rodina a loajalita vůči ní představovala si uvědomoval od počátku, a proto se snažil tuto překážku odstranit, a to oslabením rodiny (Hamplová, 2001).

Tlak na rodinu byl nesilnější zejména **v padesátých letech**. Podle Hamplové se diktatura proletariátu soustředila hlavně na oslabení vztahu mezi rodiči a dětmi, a to zejména jejich kádrováním a hodnocením na základě rodinného původu. Z toho vycházela politická omezení při výběru mladých lidí do středních a především vysokých škol. Komunistická strana se tak, prostřednictvím různých organizací, závodní výborů a škol v podstatě snažila

² Zpočátku byla zpochybňována dokonce i její budoucí existence (Kučera, 2001 : 55).

převzít roli rodičů. „Tento postup totiž narušoval tradiční zásadu, že jsou to především rodiče, kdo rozhodují o budoucím povolání svých dětí“ (Hamplová, 2001 : 108, 109). Dále se komunistická strana pokoušela vztahy rodičů a dětí oslabit například tlakem na děti, aby se vzdaly nebo dokonce odsoudily své otce (Kučera, 2001 : 54).

Jak jsem již na začátku zdůraznila, na druhé straně si establishment byl vědom toho, že rodinu vlastně potřebuje, ať již kvůli zvyšování počtu pracovních sil, či později z prestižních důvodů.³ Snažili se proto udržet relativně vysokou porodnost (Hamplová, 2001 : 108). Navíc časná sňatečnost a vysoká porodnost se komunistům hodila ještě z toho důvodu, že pro totalitní režim je velmi výhodné, když podvážá spontánní a revoltující politickou aktivitu, přirozenou pro mladý věk, odpovědností za rodinu (Rabušic, 2001). Lidé se tak stáhnou do rodin, nesnaží se angažovat v politice, což bylo pro režim výhodné (zejména v období normalizace).

Kučera i Hamplová současně uvádějí, že počáteční tvrdé a dogmatické období budování socialismu bylo v **šedesátých letech** vystřídáno postupným zmírňováním, celkovým oslabením ideologického tlaku, a tak se i antirodinná rétorika již zmírnila. Hamplová to přičítá jednak tomu, že se ukázalo, že v brzký zánik rodiny nelze doufat. „Obecně se začalo uznávat, že individuální přístup, který může zajistit jen rodina, je pro vývoj zdravého člověka nepostradatelný“ (Hamplová, 2001 : 110).⁴ Dalším „pokrokem“ pak bylo, že se začalo připouštět, že rodina tu není jen kvůli službě společnosti, ale také proto, že naplňuje přirozenou lidskou potřebu blízkých vztahů.

V **sedmdesátých letech** došlo k rozšíření „*funkcionalistického přístupu*“ k rodině, který ji vnímal jako „místo pro uspokojování potřeb“ (Hamplová, 2001 : 111). Rodina měla, kromě individuálních potřeb, naplňovat především potřeby společenské, nejdůležitější z nich přitom byla výchova nového socialistického člověka. Cíl tedy zůstal stejný jako v 50. letech, ale nástroje se změnily – místo kolektivní výchovy rodinná. V 70. letech už totiž nikdo nepochyboval o nepostradatelnosti rodiny pro zdravý vývoj dítěte (Hamplová, 2001).

Rovněž Kučera již hodnotí podmínky pro existenci rodiny v těchto letech jako příznivé, výhodné zvláště v péči o děti.⁵ Stát pomocí prorodinných a pronatalitně působících opatření zlepšoval sociální situaci lidí – a to především novomanželskými půjčkami, zvýšením

³ Chtěli tím dokázat, že socialistických států se nedotýká pokles porodnosti, který od 60. let zažíval Západ.

⁴ Tím se ovšem samozřejmě neodmítala kolektivní výchova.

⁵ Od druhé poloviny 70. let se vztah státu k rodině již neměnil.

porodného, prodloužením placené mateřské dovolené, postupným zvyšováním kapacity denních jeslí a mateřských škol, dotováním pobytů dětí a poplatků za stravování, socializací nákladů na bydlení atd. (Kučera, 2001).

Pro režim reálného socialismu tak byla charakteristická „**paternalistická politika**, jež se vyznačuje značným vlivem, kterým stát intervnuje do života jedince“ (Rabušic, 2001 : 212).⁶

Socialismus, se svým extenzivním hospodářským systémem potřeboval velké počty pracujících, a tak **ženy** (a to i matky malých dětí) byly již od padesátých let postupně masově vtaženy na trh práce (Hamplová, 2001). Byly přitom považovány za „pracovnice plně srovnatelné s muži“ (Kučera 2001 : 54). Rabušic v tomto kontextu cituje Možného, podle nějž byla ženám „jejich pracovní mobilizace předložena jako dosažení rovnosti, jako cesta jejich emancipace.“ (Možný citován in Rabušic, 2001 : 225). Rovněž Kučera uvádí tuto rádobu emancipaci a dodává, že „nižší mzdy a platy žen se přitom zdůvodňovaly tím, že šlo o druhý příjem v rodině, a údaje o rozdílech ve výši platů žen a mužů se nesměly publikovat“ (Kučera, 2001 : 57).

Klasické domácí práce měly zajistit sítě placených služeb, děti měly být umístěny do **kolektivních zařízení** – předškolních a školních, v nichž politicky připravení pedagogové měli převzít i jejich výchovu. Práce v domácnosti a péče o děti se totiž obecně nepovažovala za společensky prospěšnou práci (Hamplová, 2001). A navíc jen ženy zbavené mateřských výchovných povinností se mohly stát plně výkonnými pracovníci (Kučera, 2001).

Socialismus ve svém ambivalentním vztahu k rodině však podporoval nejen pracovní zapojení žen, ale na druhé straně také **porodnost**.⁷ Reprodukce se při vysokém podílu žen v manželství zúčastňovala převážná většina z nich. V zájmu souběžného využití mateřské dovolené a pak mateřského příspěvku se universální časná plodnost žen soustředila do krátkého věkového období; průměrný věk matek při narození prvního dítěte nedosahoval ani 23 let, druhého ani 26 let. Rozšířila se tendence mít dvě děti brzy po sobě a teprve pak se vrátit do zaměstnání (Kučera, Fialová, 1996).

Podporu rodiny se komunisté snažili uplatnit také ve **státní bytové politice**. Ta se u nás zvýšila až po roce 1970. Jedním z důvodů toho bylo právě počáteční zpochybňování budoucí existence rodiny, jež vedlo až ke zpochybňování potřeby výstavby bytů (Kučera, 2001 : 55).

⁶ Rabušic doslova uvádí, že stát se tak „o jedince „stará“ od kolébky až po hrob“.

⁷ A to z důvodů výše uvedených na str. 8.

Státní bytová politika preferovala manželské páry, zvláště s dětmi. Podle Rabušice si mladí manželé uzavřením **sňatku** zvyšovali nejen šance na získání bytu, ale svým způsobem také na zlepšení své ekonomické situace. Socialistický stát mladým rozdával novomanželské půjčky na vybavení domácnosti⁸ a za každé narozené dítě jim odepisoval část dluhu.⁹ Sňatek tak bylo výhodné uzavřít dokonce i během studií. Studujícím na vysoké škole byla rozdávána prospěchová a sociální stipendia, umožňovány studentské půjčky. Přitom výkon, který byl na vysokých školách při studiu požadován, byl často tak minimální, že manželství šlo se studiem poměrně dobře skloubit (Rabušic, 2001 : 215).

Komunistická populační politika, se svými sociálními jistotami, tak značně přispívala k ovlivňování demografických faktorů. Pro celé toto období byla charakteristická **vysoká intenzita prvosňatečnosti** (v sedmdesátých letech do manželství vstupovalo 95 - 97 % svobodných žen a 93 – 96 % svobodných mužů). Dále to byl **nízký sňatkový věk**.¹⁰ Průměrný sňatkový věk svobodných žen se trvale pohyboval v rozpětí 21 – 22 let a mužů 24 – 25 let (Kučera, 2001 : 61).

Výše uvedené příznivé podmínky pro vstup do manželství v nízkém věku a urychlení nebo vynucení velké části sňatků těhotenstvím partnerky (Chaloupková, Šalamounová, 2004), ale i zvýhodněná možnost provedení umělého přerušení těhotenství pro nevdané ženy vedly k tomu, že *podíl dětí narozených mimo manželství* zůstával dlouho nízký (stoupl až v 80. letech) (Kučera, 2001 : 64) .

Manželství tedy mělo vysoký kredit a člověk, který neuzavřel sňatek a neměl rodinu mohl například jen stěží pomyslet na to, že by v nekonečně dlouhých pořadnících na přidělení bytu přišel někdy na řadu (Rabušic, 2001).

Ovšem i přes vysokou preferenci prvosňatečnosti a manželství vůbec, přetrvával v bytové politice po celou dobu existence socialistického Československa *nedostatek bytů* (Rabušic, 2001). Celé generace mladých manželství z nepreferovaných odvětví tak trpěly dlouhým čekáním na byt. Existovaly nejméně tři stupně rovnosti při získávání bytů (Kučera, 2001). Jeho získání bylo potom nutně ovlivněno i známostmi a úplatky.

Navzdory faktu, že v evropském kulturním okruhu sňatek vždycky znamenal osamostatnění dětí od rodičů, tomu tak v sedmdesátých a osmdesátých letech u nás nebylo.

⁸ Ovšem pouze těm, kteří uzavřeli sňatek do třiceti let.

⁹ Jen pokud první dítě bylo narozeno do třiceti let věku manželů (Obojí Rabušic, 2001).

¹⁰ A to již od válečných let, pak navíc ještě podpořený snížením věkové hranice způsobilosti sňatku na 18 let.

Mladí lidé v době sňatku nebyly zralí *ani ekonomicky, ani sociálně*. Kvůli bytové situaci žili mladí manželé na počátku svého rodinného života zpravidla několik let **společně s rodiči**. Zůstávali tak na nich i po sňatku značně závislí. Autenticita, s níž se pro sňatek rozhodovaly, tak v podmínkách těsného soužití s rodiči (ve stejném domě nebo bytě) poměrně záhy brala za své (Rabušic, 2001 : 219). Rovněž Kučera a Fialová uvádějí, že nucené *společné bydlení s rodiči* a jejich zasahování a navíc ještě enormě zatěžující *vysoká intenzita zaměstnanosti žen* přispívaly k stále **rostoucí úrovni rozvodovosti**.

Dále se (stejně jako Rabušic) domnívají, že mladí manželé nebyli na sňatek připraveni **ani sociálně**, a to díky *nízkému sňatkovému věku*, krátkým známostem, častým těhotenstvím (Kučera, Fialová, 1996). Rabušic k tomu dodává názor Možného, podle něž je sňatek v mladém věku silným predikátem neúspěšnosti manželství (Možný citován in Rabušic, 2001 : 220).

Dalším faktorem, který měl vliv na vysokou rozvodovost byla také *liberalizace rozvodové legislativy* (Kučera, Fialová, 1996). Podle Kučery k ní přispívalo počáteční zpochybňování existence rodiny (Kučera, 2001). Rozvod byl velice snadným aktem a stal se proto obecně přijímaným řešením manželských neshod. Rozvedená žena měla dokonce vyšší status než žena, která nikdy do manželství nevstoupila (Chaloupková, Šalamounová, 2004).

Rozvod nebo ovdovění byl následován *dalším sňatkem*, takže stále více mužů a žen žilo ve druhém, resp. třetím manželství, a proto také jen minimální počty osob žily ve faktických manželstvích (Kučera, Fialová, 1996).

Všechny tyto faktory, které uvádějí zmínění autoři (soužití s rodiči a jejich vměšování se, vysoká intenzita zaměstnanosti žen, nízký sňatkový věk a tedy nepřipravenost na manželství, liberalizace rozvodové legislativy) se tedy společně projevovaly v klesající stabilitě rodinných vztahů (kritickými byly třetí až pátý rok trvání manželství) a sekundárně ve zvyšujících se počtech sociálně osiřelých dětí, v růstu počtu neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou a také ve vzestupu podílu dětí žijících s „druhým“ otcem (Kučera, Fialová, 2001 : 33).¹¹

¹¹ Zpočátku končilo rozvodem 15 – 20 % z původního počtu uzavřených manželství, koncem 80. let to však bylo již 35%. (Kučera, Fialová, 2001 : 33) Míra rozvodovosti se tedy koncem 80. let zvyšovala.

V průběhu padesátých let se tedy v České republice vytvářel relativně stabilní model rodinného a reprodukčního chování,¹² který s výše uvedenými charakterystikami faktorů sňatečnosti, plodnosti, potratovosti a rozvodovosti přetrval až do konce osmdesátých let. Pouze v sedmdesátých letech zaznamenal mírný vzestup („baby boom“) a byl tedy v důsledku reakce na tehdejší politickou situaci a komplex sociálních opatření mírně modifikován. Natalitní vlna však skončila v roce 1979 (Kučera, Fialová, 1996 : 35) a režim se opět ustálil. Propopulační opatření, na které stát v polovině sedmdesátých let věnoval značné výdaje, tak, podle Rabušice i Sullerotové, vedly jen ke zcela krátkodobým efektům (Rabušic, 2001), (Sullerotová, 1998).¹³

Uvedené demografické chování připisují autoři omezení možností jiných typů seberealizace (Kučera, Fialová, 1996) a také tomu, že lidé měli jen minimální prostor pro svobodnou a nezávislou aktivitu (Rabušic, 2001). Sňatek tak byl často prvním samostatným krokem mladých lidí. Jak píše Rabušic: „V Čechách vládla nuda, a tak jediným autentickým činem, který mladí mohli vykonat, bylo uzavřít sňatek a přivést na svět dvě tři děti“ (Rabušic, 2001 : 215). Mladí lidé se tedy v daných podmínkách chovali racionálně.¹⁴

¹² Sirovátka tento populační režim označuje za značně „**extenzivní**“ (Sirovátka 2003 : 41).

¹³ Sullerotová zvýšení porodnosti v sedmdesátých letech, kromě pronatalitních opatření, přičítá ještě zpřísnění podmínek potratů, které byly používány jako „antikoncepce“ ex – post (Sullerotová, 1998 : 35).

¹⁴ Rozvoj vzdělání a kvalifikace mladých lidí zaostávaly, možnost individuálního cestování do ciziny byla značně omezena, atd.....

1.2 Západoevropský a východoevropský typ rodiny

Ačkoliv před druhou světovou válkou byla česká rodina v podstatě západoevropskou, již v padesátých letech se u nás, podobně jako v jiných zemích socialistického bloku, vytvářel „*relativně stabilní model*“ tzv. **východoevropského demografického chování**,¹⁵ který přetrval až do konce osmdesátých let (Kučera, Fialová, 1996 : 33).

Těmito rysy svého chování (vysoká sňatečnost; nízký sňatkový věk a vysoká porodnost - narození potomků, nejčastěji dvou, následovalo zpravidla krátce po sňatku; vysoká potratovost, rozvodovost a úmrtnost) se tedy obyvatelstvo České republiky přiřazovalo k ostatním zemím východní Evropy a naopak vzdalovalo od většiny **západoevropských demokratických zemí**,¹⁶ kde se od poloviny šedesátých let začal charakter reprodukce měnit v reakci na nové společenské proudy (Chaloupková, Šalamounová, 2004).¹⁷

¹⁵ Východoevropská a jihovýchodní rodina se vyznačovala nízkým sňatkovým věkem (muži pod 26 rokem, ženy pod 21 rokem), sňatek nebyl podmíněn ekonomickou nezávislostí jedince, a tak mohl být uzavírán v nízkém věku. Domácnosti byly tvořeny více rodinami a vyznačovaly se vícegeneračním soužitím (Rabušic, 2001 : 93).

¹⁶ Západoevropský typ byl charakteristický relativně pozdním věkem v době sňatku pro obě pohlaví (po 26 roku u mužů a po 23 roku u žen) - sňatek totiž uzavírali jen ti, kdo měli zajištěno samostatné bydlení a byli ekonomicky soběstační. Dále byl charakteristický existencí **nukleární rodiny** (rodina složená jen z rodičů a dětí) (Rabušic, 2001 : 93). Podíl svobodných mladých lidí v populaci je relativně vyšší (Sirovátka, 2003 : 41) a společnost je k nim celkově tolerantní.

¹⁷ Typologii evropské rodiny zavedl v 60. letech český demograf John Hajnal (1965), který zjistil, že linie dělicí od 16. století v Evropě oba typy je vedena na spojnici Petrohrad – Terst. Tato spojnice se dnes nazývá **Hajnalovou linií** (Rabušic, 2001 : 93).

2. Vývoj po roce 1989

2.1 Obrat ve vývoji demografického a rodinného chování po roce 1989 v České republice

V průběhu devadesátých let, krátce po revoluční změně politického režimu, se extenzivní populační režim v podstatě rozpadl a v české společnosti došlo, podobně jako v ostatních postkomunistických zemích, k výrazným změnám reprodukčního a rodinného chování.¹⁸ Sirovátka uvádí, že Možný a Rabušic v tomto kontextu hovoří o „návratu české rodiny do Evropy“, respektive jde o *návrat k rodině „západoevropského typu“* (Sirovátka 2003 : 41.) Především výraz „vysoký“ je tedy možné nahradit výrazem *snižování*, tedy snižování sňatečnosti, plodnosti, potratovosti, úmrtnosti (především mužské). Podle Rabušice jsme od devadesátých let svědky celkově odpovědnějšího přístupu k životu, k němuž je česká populace vedena méně paternalistickou a více **liberální sociální politikou** (Rabušic, 2001).

Z uvedené změny v demografických ukazatelích byl nejvýznamnější ***pokles sňatečnosti a především porodnosti***. Počet **sňatků** během devadesátých let klesl skoro na polovinu výchozího stavu (Sirovátka, 2003)¹⁹ a sňatky jsou buď odkládány²⁰ nebo dokonce odmítány.

Nízká sňatečnost je doprovázena dalším demografickým ukazatelem, a to nízkou **porodností**. Počet porodů klesl na méně než polovinu (Sirovátka, 2003). Navíc odkládání nebo odmítání sňatků vede také k odkládání²¹ nebo odmítání plození dětí.²² Výrazně také roste podíl dětí, které se rodí mimo manželství (Chaloupková, Šalamounová, 2004).

Dále se prodlužuje střední délka života, což je v kombinaci s výše zmíněnými nízkými počty plozených dětí příčinou dynamického **stárnutí české společnosti** (Rabušic, 2001 : 212).

¹⁸ Kučera a Fialová uvádějí, že v demografických ukazatelích se tento obrat výrazněji projevuje od roku 1992, respektive **1993** (Kučera, Fialová, 1996 : 35).

¹⁹ Sňatečnost se u nás v průběhu devadesátých let výrazně snížila, i přesto, že „na sňatkovém trhu stály početné kohorty mladých mužů a žen, které se narodily za husákovského baby boomu v polovině 70. let.“ (Rabušic, 2001 : 208).

²⁰ Tím se také zvyšuje průměrný věk v době prvního sňatku. Jen pro orientaci - k roku 1999 uvádí Rabušic 26, 2 let u žen a 28, 5 let u mužů (Rabušic, 2001: 208).

²¹ Tak se rovněž plodnost přesouvá z mladšího věku do vyšších věkových skupin (Rabušic, 2001).

²² Nízká úroveň plodnosti je ve druhé polovině devadesátých let způsobena nejenom tím, že na poklesu plodnosti se podílejí mladí lidé, a to odkladem početí, ale také tím, že se na ní podílejí i již zavedená manželství s jedním nebo dvěma dětmi, která by – pokud by to bylo za minulého režimu – ještě děti plodila (Rabušic, 2001 : 211).

Další demografický ukazatel, úroveň **rozvodovosti** stále roste, a to přesto, že k uzavření manželství se odhodlává stále méně lidí (Chaloupková, Šalamounová, 2004). Podle Rabušice bude relativně vysoká rozvodovost pravděpodobně trvalým jevem ve všech moderních společnostech, neboť všechny faktory modernity mají tendenci rodinná pouta rozvolňovat (Rabušic 2001 : 191).²³

Český populační vývoj tak nabral „víceméně normální a standardní kurs“ (Rabušic, 2001 : 213), jehož jsme v západní Evropě svědky již tři desítky let. Oproti Evropě se však uvedené změny rodiny i demografického chování u nás uskutečnily a projevíly poněkud *zrychleně*, a tak zde došlo k určitému šoku - jak pro rodiny, tak pro populační vývoj (Kučera, 2001). Jelikož se tedy Česká republika přizpůsobila vývoji v západoevropských zemích, bude nutné podívat se na to, kdy a jak v nich tyto změny proběhly.

²³ Dále bude k vyšší míře rozvodovosti také pravděpodobně přispívat i fakt, že díky prodlužování délky života se prodlužuje průměrná délka let strávených v manželském svazku. Manželství se tak stává mnohem dlouhodobějším prvkem v životě člověka, než tomu bylo dříve (Rabušic, 2001 : 191).

2.2 Evropský kontext

Jsem si vědoma toho, že tato kapitola trochu vybočuje z rámce mé práce, ale jelikož se následně věnuji nejen tuzemské tvorbě, nýbrž i té zahraniční distribuované k nám po roce 1989, považuji za nezbytné ukázat rozdílnost v časovém posunu a rychlosti demografických změn v České republice a západní Evropě.²⁴

V kontrastu k velké změně v šedesátých letech jen stručně uvedu situaci **let čtyřicátých a padesátých**. Poválečný sňatkový boom začal ve Švédsku *ve čtyřicátých letech*, a to zvýšením ročního počtu uzavřených sňatků a prudkým snížením věku snoubenců.²⁵ Po Švédsku tento zvrat prožívala celá Evropa (tedy i Československo), a tak vznikl známý **poválečný baby boom**.^{26, 27, 28} *Ve druhé polovině padesátých let* se životní úroveň obyvatelstva začíná zvyšovat. Postupem času také vyvstává otázka rovnoprávného postavení žen. Ženy začínají v nebývalé míře vstupovat na trh práce (Rabušic, 2001), diskutuje se také otázka rozdělení prací v domácnosti a problematika mužské a ženské role rodině a odmítá se kolektivní péče o děti. Rodina přestává být autoritativní, dětem je ponecháno čím dál tím více prostoru (Sullerotová, 1998).

Šedesátá léta byla obdobím velkých sociálních změn (hnutí hippies, studentské bouře roku 1968, sexuální revoluce). Západní společnosti začaly vstupovat do nové fáze svého ekonomického vývoje – **postindustrialismu** (Rabušic, 2001 : 182). Lidé začínají na budoucnost pohlížet s pesimismem. Dopady tohoto pesimismu v plném hospodářském růstu se však projeví ve vývoji rodiny (Sullerotová, 1998 : 34).

²⁴ Při popisu evropského vývoje ve mnou sledovaném období, vychází většina českých autorů z knihy Evelyne Sullerotové (Sullerotová, 1998), stejně tak tedy učiním i já.

²⁵ Důvodem toho bylo, že: „*sexualita* mladých Švédů se doposud musela vyrovnat s vleklým zasnoubením, které někdy končilo zrušením, jindy zase urychlenou svatbou, když snoubenka otěhotněla. Po roce 1940 už mladí lidé takové omezení nehodlají snášet a z otcovského domu se chtějí dostat rychleji“ (Sullerotová, 1998 : 15). Prostředkem osamostatnění jim tedy byl právě časný sňatek a narození potomka.

²⁶ Náhlý a výrazný nárůst v počtu dětí.

²⁷ Důležité v tomto období bylo také nové chápání obsahu *partnerství*, které tato nová manželství doprovázelo. Tradiční smysl manželství – rodinná povinnost – se definitivně transformoval do **manželské lásky** (Rabušic, 2001 : 182). Mladým lidem nešlo o „společnou domácnost“ s kastroly a horami ložního prádla, ale o spojení v milující se dvojici“ (Sullerotová, 1998 : 15).

²⁸ Až do šedesátých let rovněž nedochází často k rozvodům, protože rozvod v té době nebyl snadným aktem (někde byl dokonce nemožný). Oproti tomu ve východní Evropě (v Československu) ovšem od **padesátých let** počet rozvodů roste a klesá plodnost (Sullerotová, 1998 : 24, 25).

Podle Sullerotové v roce **1964**²⁹ dochází ke **zlomu**, který zasahuje na dvacet zemí, tedy prakticky celou západní Evropu. (Uvedený výraz „zlom“ použil poprvé Gérard CALOT). Téhož roku **klesá plodnost**.^{30, 31} Tento všeobecný pokles plodnosti načal nový cyklus, který bude záhy zahrnovat i další prvky. O pár let později se ve Švédsku objevuje další příznak: **míra sňatečnosti klesá** pod nejnižší hodnoty z doby války nebo velké hospodářské krize ve třicátých letech.^{32, 33, 34} Ve Švédsku dochází také ke zcela novému jevu: lidé hledají různé uspořádání svého milostného života mimo jakoukoli instituci. Vznikají tedy **nové, mimomanželské formy partnerských soužití** (nesezdaná soužití apod.).³⁵ Díky tomu roste počet celoživotně svobodných, a také počet *mimomanželských dětí*.³⁶ Dalším prvkem je **stoupající rozvodovost**, která souvisí s liberalizací rozvodové legislativy, a dále pak se zlepšením postavení žen (finanční nezávislost), změnou postoje společnosti k rozvodu (není ostudou) a sníženým prahem tolerance v manželství (Sullerotová, 1998).

Nositeli těchto změn je věková kohorta zrozená v poválečných letech „baby boomu“ (generace narozené v letech 1940 – 1955). V první řadě je tedy důležitý jejich počet: představují nejsilnější vrstvu obyvatelstva ve věkových pyramidách skoro všech evropských zemí. Byla to první generace, jež netrpěla nedostatkem. Tato nová generace odmítala normy,

²⁹ V Československu tento rok neoznačuje začátek nekonečného klesání plodnosti, neboť ten zde probíhal mnohem dřív, jak jsem již uvedla, zhruba od roku 1950. Vláda přijímá opatření ke zvýšení natality, která však vedou jen ke krátkodobým účinkům (Sullerotová, 1998). – viz str. 16.

³⁰ Křivky plodnosti jdou v západoevropských zemích systematicky dolů, a to hluboko pod úroveň prosté reprodukce obyvatelstva (Rabušic, 2001 : 189).

³¹ Dochází také ke značnému sblížení způsobů chování. Početné rodiny mizí a ve všech zemích (dokonce i na východě) začíná převažovat *model rodiny se dvěma dětmi* (Sullerotová, 1998 : 36).

³² U mladých lidí je toto zpoždění vstupu do manželství považováno za pochopitelné, neboť zatímco dříve mladí Švédové vstupovali do manželství ve velmi nízkém věku, aby tak legitimizovali předmanželský sex, nyní je předmanželská sexuální zkušenost přijímána zcela přirozeně (Sullerotová 1998 : 45).

³³ Co se týče *sňatkového věku*, rok 1964 byl zlomový pouze ve Švédsku, ve zbytku Evropy se začal zvyšovat o mnoho let později (Rabušic, 2001). K roku 1980 se pokles sňatečnosti ještě zrychluje, a to zejména v Dánsku. Švédsko a Dánsko tedy zavedly nový model sňatečnosti (Sullerotová, 1998).

³⁴ Také v Československu lze od roku 1980 pozorovat přinejmenším prodlužování věku snoubenců (Sullerotová, 1998 : 46).

³⁵ Toto téma více rozvedu v kapitole Nové formy partnerských soužití – nesezdaná soužití aj. alternativní formy; Singles.

³⁶ Tomuto trendu ovšem „napomohla“ opatření sociální politiky, která byla prostřednictvím nejrůznějších přídatků, výhod a úlev vstřícná vůči svobodným matkám (Rabušic, 2001 : 187).

jež jí byly dosud vštěpovány starší generací.³⁷ Hlavní příčinou zlomu v roce 1964 a jeho pokračování je tedy hluboká změna hodnot a společenské morálky. Základní buňkou společnosti už není rodina, ale **jednotlivec**.³⁸ Kromě individualismu (hledání nezávislosti) ale rodinu oslabuje i stát, který přebírá její roli „ochranitele“ (Sullerotová, 1991: 39, 40).

Díky individualismu již žena není vůči svému muži „neplnoprávná“, ale stává se rovnoprávným subjektem. **Ženy** navíc díky „*druhé antikoncepční revoluci*“ (Rabušic, 2001 : 184) v šedesátých letech³⁹ získaly naprostou autonomii v otázkách reprodukce – mohou teď libovolně oddalovat těhotenství⁴⁰ a žít několik let v manželství bezdětní. Snížil se také počet sňatků z důvodu těhotenství. Zavedením antikoncepce bylo zároveň stvrzeno oddělení sexuality od plození (Rabušic, 2001).

³⁷ Došlo k trvalé změně poměru sil rodičů a dětí. Ty již neznají povinnost poslouchat a ctít starší generace. Rodiče jsou naprosto bezradní – neznají již svou roli. Tato nejhlubší „propast mezi generacemi“ je odděluje nejen na úrovni kulturní (mládež v té době přijímá kulturu *ze sdělovacích prostředků*, od kamarádů, a už ne od rodičů), ale i velkým citovým chladem (Sullerotová, 1998).

³⁸ Individualizace života také vedla k tomu, že se objevila **dobrovolná bezdětnost**, která nalézala stále více příznivců. Narostla natolik, že je v současnosti životním stylem relativně značné části západní populace (Rabušic, 2001).

³⁹ Pro období přelomu let 1960-1970 je užíván termín „sexuální revoluce.“ (Rabušic, 2001 : 183).

⁴⁰ Sullerotová ovšem uvádí, že dochází k nerovnosti zase z druhé strany - z hlediska otcovství: „Tak se stalo, že ženy nejen *jako jediné* rozhodují o svém mateřství, ale také že ve velké míře převzaly úlohu, kterou dříve u dětí hrály otcové – aniž otcové převzaly role mateřské.“ (Sullerotová, 1998 : 58). Po rozpadu nukleární rodiny totiž dítě zůstává matce a otec je z rodiny „vyhnán“ (Sullerotová, 1998 : 54).

2. 3 Nová demografická tranzice

Tato proměna demografického chování, která je historicky jedinečná, je v literatuře běžně označována za „**druhý demografický přechod**“ (Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 14) nebo za „**druhou demografickou tranzici**“. ⁴¹ S tímto konceptem přišli v roce 1986 dva demografové, Belgičan Ron Lesthaeghe a Holanďan **Dirk van de Kaa**, jež se postupně stal hlavním populizátorem tohoto konceptu (Rabušic, 2001 : 176).

Přídomek *druhá* je ovšem diskutabilní, ne všichni autoři s ním totiž souhlasí. Mezi kritiky druhé demografické tranzice patří např. Belgičan R. L. Cliquet. ⁴² Rovněž u nás v České republice tento termín pro označení velkých demografických změn vyvolává rozpory. Např. Rabušic (2001) se v tomto shoduje s Kučerou a Fialovou (1996) a naopak se rozchází s názorem Rychtařikové (2000).

Rovněž počátek druhé demografické tranzice je diskutabilní. Rabušic uvádí, že podle **van de Kaa** je možno jej arbitrárně stanovit na rok 1965. ⁴³ Oproti tomu však Sullerotová jako rozhodný rok uvádí rok 1964. Navíc sice používá pojmu zlom, avšak nikde se nezmiňuje o termínu „druhá demografická tranzice“, ani nikde neodkazuje na van de Kaa, přestože hovoří o stejných jevech (Rabušic, 2001 : 177).

⁴¹ Za **první demografický přechod** jsou označovány změny, které probíhaly v evropských zemích od konce 17. století. Lze je obecně označit za přechod od extenzivní (vysoká plodnost, vysoká úmrtnost) k intenzivní (nízká plodnost, nízká úmrtnost) reprodukci (Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 14).

⁴² Jak ho citují Chaloupková a Šalamounová, podle Cliqueta: „Současné chování nepředstavuje výrazný zlom ve vzorcích reprodukčního chování, ale plynule navazuje na předválečný stav.“ (Cliquet citován in Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 14).

⁴³ Jejím hlavním demografickým rysem je pokles plodnosti. První státy, kde byl nový trend popsán, byly Švédsko a Dánsko (Chaloupková, Šalamounová, 2004).

2.4 Rozdílné přístupy k proměně demografického chování

Hledáním příčin současných změn rodinného chování v české společnosti v posledních desetiletích se zabývala řada autorů. Přesto mezi nimi neexistuje jednotný pohled na to, *čím jsou změny způsobovány*, a tudíž ani na to, jak bude vypadat budoucí vývoj (Chaloupková, Šalamounová, 2004). Rabušic uvádí, že česká polemika je vedena v dimenzi strukturální versus kulturní aspekty demografické změny (Rabušic, 2001 : 206).

Tyto autory tak můžeme rozčlenit do dvou skupin:

I. Zastánci prvního přístupu považují za hlavní důvod současného vývoje hlubokou **proměnu hodnot a hodnotových preferencí**, která se odehrává v mladých věkových skupinách české populace narozené v polovině sedmdesátých a na počátku osmdesátých let, a která byla umožněna politickou změnou v roce 1989. V budoucnu by podle této teorie mělo docházet k realizaci odkládaných sňatků i porodů.

Hlavním zastáncem tohoto přístupu je **L. Rabušič** (2001). Zdůrazňuje, že: „hodnoty jsou vůdčím prvkem našeho chování, včetně chování demografického. Politické a ekonomické změny uskutečňované u nás od počátku 90. let byly doprovázeny novými definicemi role jedince ve společnosti, novými koncepcemi individuálních práv a povinností, novými individuálními cíli a aspiracemi. To vše mělo hluboký dopad na demografické chování mladé populace, především na chování sňatečné a reprodukční“ (Rabušic, 2001 : 207). Chaloupková a Šalamounová k tomu dodávají, že těžištěm proměn je podle něj tedy především zvyšování důrazu na autonomii, svobodu, růst individualismu, rovnost příležitostí mužů a žen a odklon od tradičních forem partnerského chování (Chaloupková, Šalamounová, 2004).⁴⁴

II. Zastánci druhého přístupu vysvětlují příčiny současné demografické situace **růstem ekonomické nejistoty a zhoršováním ekonomických podmínek** (hrozící nezaměstnanost, snížená úroveň sociálního zabezpečení a snížená životní úroveň obyvatelstva), zvláště mladých rodin.

Reprezentantkou tohoto přístupu je především **J. Rychtaříková** (2000). Podle ní: „Konec komunismu přinesl s sebou v devadesátých letech ekonomický propad a hluboké sociální, ale i demografické proměny“ (Rychtaříková 2000 : 292). Dále uvádí, že: „je však poněkud obtížné

⁴⁴ Rabušic se tedy přiklání se ke kulturním faktorům, nicméně tím neubírá na důležitosti faktorům strukturálním (např. hrozba nezaměstnanosti, náklady na pořízení bytu apod.).

vysvětlit stávající změny posunem k postmaterialistickým (individuální seberealizace a kvalita života) či postmodernistickým hodnotám (snaha o novou kvalitu společnosti, transformace společenských norem, zpochybňování „starých řádů“), neboť výběrová šetření prokazují přetrvávající materialismus (prosté ekonomické a fyzické zajištění) v zemích bývalé východní Evropy.“⁴⁵ Chaloupková, Šalamounová uvádějí, že Rychtaříková také neopomíjí důležitost rychlosti těchto změn (Chaloupková, Šalamounová, 2004).

I přestože se názory obou skupin liší, v podstatě se pohybují na ose, na jejímž jednom konci stojí vysvětlení založená na tezi akcelerované druhé demografické tranzice,⁴⁶ na druhém konci vysvětlení, která zdůrazňují ekonomickou a sociální krizi doprovázející transformaci české společnosti. Žádnému z autorů se však zatím nepovedlo přinést rozhodující důkazy (Rabušic, 2001 : 205).

III. Existují ale také autoři, podle kterých za současným vývojem stojí oba faktory: jak změna **hodnotové orientace**, tak i **ekonomických podmínek**. Tento názor zastává např. L. Fialová a **M. Kučera** (1996). Podle nich byla základní příčinou změn demografického chování rozsáhlá *transformace životních podmínek* převážné části populace – jakými je: svoboda cestování, uvolnění přístupu na střední a vysoké školy, rozšíření nabídky moderního průmyslového zboží, podnikání, význam restituce pro rodiny, rozšíření možností osobního rozvoje a seberealizace (Fialová, Kučera, 1996).

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Zdůrazňováním hodnotových proměn Rabušic navazuje na linii uvažování, kterou v demografii zastávají např. van de Kaa a Lesthaeghe (Rabušic, 2001).

2. 5 Nové formy partnerských soužití a individualizovaného intimního životního stylu – nesezdaná soužití aj. alternativní formy, Singles

Nové formy partnerských soužití

Rozpad tradiční rodiny se projevuje nahrazováním tradičního manželství novými formami partnerského soužití.

TYPOLOGIE:

NESEZDANÁ SOUŽITÍ

Rabušic charakterizuje nesezdaná soužití jako „formu soužití dvou jedinců opačného pohlaví, kteří žijí ve svazku podobném manželství, to je mají spolu intimní sexuální vztahy, společně bydlí a společně hospodaří, avšak **nejsou oficiálně sezdáni**“ (Rabušic, 2001 : 193).

Pro tento typ soužití existuje celá řada **pojmenování**: „manželství na zkoušku“, „mladické spoluzití“ (např. Sullerotová, 1998), „dvoustupňové manželství.“ Většina dnes ovšem přijímá termín „nesezdaná kohabitace“ či „nesezdané soužití“ (např. Rabušic, 2001; Rychtaříková, 2000).

Jak tato alternativní forma partnerské soužití vlastně **vznikla**? Zatímco v padesátých letech lidé ještě věřili na manželství i na partnerskou dvojici, poté co je ve druhé polovině šedesátých let (díky antikoncepci) legitimizována předmanželská sexuální zkušenost, se ve Švédsku začíná zpochybňovat instituce manželství⁴⁷ (Sullerotová, 1998). Tyto pochybnosti o manželství jako legitimizaci sexuálního styku stály u zrodu **nesezdaného soužití**.⁴⁸ Postupně mnohé páry také začaly od sňatku upouštět vůbec, a to i v případech, kdy se jim v nesezdaném soužití narodily děti (Rabušic, 2001).⁴⁹

Jaké má nesezdané soužití **výhody a nevýhody** v porovnání s manželstvím? Mezi **výhody** patří snadnější rozchod, ženy také zdůrazňují rovnější rozdělení domácích prací a

⁴⁷ Dále je manželství napadáno jako instituce neposkytující rovnoprávnost ženě, i jako nepřijatelné omezování člověka (Sullerotová, 1998).

⁴⁸ V některých zemích byl zpočátku tento způsob soužití právně postižitelný (Rabušic, 2001: 194).

⁴⁹ Fázování životního cyklu se tak díky nesezdanému soužití obrovským způsobem rozrůznilo (Rabušic, 2001 : 195).

celkovou větší rovnost v těchto svazcích, než je běžná v manželství. Další výhodou je také přílišná nákladnost svateb (Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 13). Nesezdané soužití může také sloužit jako významný prostředek přípravy na soužití v dyadickém vztahu. Menší jistota oproti manželství také nutí partnery chovat se k sobě stále velmi ohleduplně a odpovědně (Rabušic, 2001).

Velká **nevýhoda** však existuje v případě ukončení svazku. Pokud zanikne manželství rozvodem, zákon určuje majetkové vyrovnání v souladu s jasně formulovanými právními nařízeními. Pro zánik nesezdaného soužití nejsou dosud taková pravidla vytvořena, takže se může stát, že slabší partner dojde větší újmy, než by tomu bylo v případě právně vedeného rozvodu. Další nevýhodou je již zmíněná menší jistota v soužití (než ve svazku manželském) (Rabušic, 2001 : 199).

Z hlediska stability obou (manželství a nesezdaného soužití) se názory poněkud rozcházejí. Podle Rabušice se odhaduje, že míra rozvodovosti manželství a míra „rozpadovosti“ nesezdaného soužití je přibližně stejná (Rabušic, 2001 : 198). Naproti tomu Sullerotová uvádí, že volně spolu žijící partneři se rychleji a častěji rozcházejí než manželé (Sullerotová, 1998 : 49). Rovněž Chaloupková a Šalamounová tvrdí, že nesezdané svazky jsou mnohem méně stabilní než manželství, a to i v případě, že jsou v rodině přítomny děti (Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 13).⁵⁰

Rabušic rozlišuje **čtyři základní podoby** nesezdaného soužití: *rozvodové* (soužití lidí, kteří již prošli rozvodem, a nemíní uzavírat nový sňatek)⁵¹; *snoubenecké* (partneři, kteří někdy v budoucnosti pomýšlejí na manželství; *dočasné* (buď u mladých lidí nahrazuje dobu „chození spolu“ v tradičním vzorci, nebo vzniká po rozvodu, kdy rozvedený/rozvedená ještě nepomýšlí na nové manželství, ale později sňatek nevyklučuje); *soužití namísto manželství* (soužití mladých lidí, kteří nemíní uzavřít sňatek, i když mají děti) (Rabušic, 2001 : 197).

V **současné době** je nesezdané soužití enormně rozšířeno, a to především v západní Evropě (Švédsko, Dánsko, Island), USA, Kanadě a Austrálii. Z evropských zemí je nejméně

⁵⁰ Negativní vliv na rozpad rodiny má dokonce i fakt, že lidé spolu bydlí před uzavřením manželství. I v tomto případě byla pozorována vyšší rozvodovost proti těm, kteří vstoupili do manželství přímo (Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 13).

⁵¹ Stejně jako Rabušic, také Chaloupková a Šalamounová potvrzují, že trvalému životu v neformálních svazcích dávají přednost často lidé, kteří již za sebou zkušenost s manželstvím mají, tedy rozvedení a ovdovělí (Chaloupková, Šalamounová, 2004).

rozšířeno v jižní Evropě (Španělsko, Portugalsko, Itálie, Řecko) a v Irsku (Rabušic, 2001 : 194).⁵²

V **České republice** byl před rokem 1989 tento typ soužití společností tolerován spíše u lidí, kteří již manželstvím prošli, přičemž partnery motivovaly především ekonomické důvody. S další svatbou již jedinec nezískával žádné výhody, naopak mohl o nějaké přijít (např. o vdovský důchod) (Chaloupková, Šalamounová, 2004 : 13). První česká data o nesezdaném soužití pocházejí z poloviny osmdesátých let (Rabušic, 2004 : 195), v té době však u nás bylo rozvinuto minimálně. Teprve po roce 1989 se nesezdané soužití postupně stalo běžnou součástí párového života.

LAT

Další alternativní formou soužití je tzv. *oddělené soužití* „**Living apart together**“ (**LAT**). V tomto případě se partneři ani po delší době nestěhují do společné domácnosti,⁵³ přestože jim to podmínky dovolují (Chaloupková, Šalamounová, 2004).

SOUŽITÍ LIDÍ STEJNÉHO POHLAVÍ

I když většina autorů řadí lidi s homosexuální orientací buď pod skupinu trvale svobodných (Rabušic, 2001) či do kategorie Singles (Tomášek, 2003), rozhodla jsem se tento druh soužití zařadit samostatně, jelikož legitimita této formy je v současných vyspělých společnostech stále více a více akceptována. V České republice bylo **15. 3. 2006** schváleno **registrované partnerství** homosexuálů, a tak do budoucna není vyloučeno schválení možnosti uzavírání sňatků,⁵⁴ jako je tomu v některých západoevropských zemích.

⁵² Přesné statistiky o tomto jevu bohužel neexistují, neboť na rozdíl od ostatních demografických jevů není předmětem statistické evidence. Údaje o kohabitaci tak pocházejí především z průzkumů (sociologických a demografických), takže vždy obsahují jistou mírou nepřesnosti (Rabušic, 2001 : 194).

⁵³ Každý z partnerů si ponechává své vlastní bydlení a své vlastní hospodaření. Přebývají chvíli u jednoho partnera, pak zase chvíli u druhého, chvíli jsou každý sám (Rabušic, 2001 : 201).

⁵⁴ Přesto je velkou částí veřejnosti, především staršími ročníky, homosexualita stále vnímána negativně. Rabušic zdůrazňuje, že tomu není ještě tak dávno, kdy homosexualita byla spojována s perversí nebo v lepším případě s nemocí (Rabušic, 2001 : 203).

SINGLES ⁵⁵

Fenomén singles je pravděpodobně nejzřetelnějším a nejvyhraněnějším projevem *individualizace* ve sféře rodinného a partnerského života. Západní sociologická literatura již delší dobu označuje tuto novou životní fázi jako *pozdní mladost*, *mladou dospělost* či *post – adolescenci*. Vyznačuje se tím, že v životě dnešních dvaceti a třicetiletých chybí něco z definičních charakteristik spojovaných dosud s dospělostí. Objevuje se nová životní etapa, která fázi mládí sune hluboko do fáze dospělosti (Tomášek, 2005 : 35).

Samotný obsah kategorie singles se výrazně měnil a ani dnes *není* tato kategorie *jednoznačně dána*. Např. v *70. a 80. letech* byli chápáni jako singles lidé žijící dlouhodobě v nesezdaném soužití včetně lidí praktikujících ještě o něco otevřenější formy soužití. Aktuální **vymezení** kategorie Singles je tedy problematické. Závisí na ohraničení v současném kontextu, na nastavení určitého kritéria dosaženého *stupně otevřenosti a uvolněnosti vztahu*, nebo jde o jednoznačnou definici singles jako *dlouhodoběji nerealizujících žádnou formu partnerského vztahu* ? ⁵⁶

Dalším definičním problémem je **motivace a důvody pro nepřítomnost partnera**. Současná populární představa asociuje singles se záměrnou motivací vážící se s promyšlenou a cílevědomou **volbou životního stylu** – připisuje se jim obvykle odhodlání profesně se realizovat na úkor osobního a partnerského života. Otázkou ale zůstává, zda se jedná o dobrovolnou volbu či to jsou „**singles z nouze**“, tedy nedobrovolní samotní ? Jde u singles o pouhé odložení manželství nebo dlouhodobého soužití zahrnujícího rodičovství (tedy o výše zmíněnou pozdní mladost) nebo přece jen o prosazování nového životního způsobu - tedy

⁵⁵ Co se týče kategorie Singles, není k této problematice dostatek česky psané literatury. To ukazuje na novodobost tohoto jevu v českém prostředí. Asi nejdůležitějším česky píšícím autorem intenzivně se zabývajícím tímto tématem je sociolog Marcel Tomášek. Zajímavé je, že řada autorů zabývajících se touto problematikou buď o kategorii Singles vůbec nehovoří (Chaloupková, Šalamounová, 2004), nebo sice hovoří o individualizaci (Možný, 2003), ale nepoužívají termínu singles. Také Rabušic se zabývá „trvale svobodnými“, ale nepoužívá termínu singles. Zahraniční literatury je samozřejmě neúměrně více (např. Ulrich Beck), ale jelikož se problematice Singles chci věnovat především v českém kontextu, odkazuji hlavně na Marcela Tomáška (2003, 2004, 2005).

⁵⁶ V širším časovém rozhledu a univerzálněji vymezuje Tomášek **3 základní charakteristické skupiny** singles: *dosud nesezdání* (včetně samotných matek, otců s dětmi); *rozvedení, v separaci, ovdovělí*; a nakonec *vyloučení z manželského svazku* – gay, lesbičky, členové a členky náboženských řádů, kněží, vyloučení ze zdravotních důvodů – psychické nemoci atd. (Tomášek 2003 : 229).

permanentní alternativy k tradičním vztahům ? (Tomášek, 2005).⁵⁷

Důvody pro nepřítomnost partnera mohou být různé - příliš velká očekávání ve vztahu k případnému partnerovi; vzrůstající věk, který s sebou nese zkušenosti ztěžující „romantickou zamilovanost“, postupná ztráta schopnosti přizpůsobit se jinému člověku (v souvislosti se samostatným bydlením) (Tomášek, 2005), (Linková, 2002).

Tomášek uvádí, že velká část lidí charakterizujících se jako Single ale udržuje nějakou formu pravidelných a často i dlouhodobých vztahů. Charakterizuje následující **typy alternativních vztahů**:⁵⁸

I. Rozsáhlým typem se ukázal *vztah se ženatým mužem či ženou*. Může být nestabilní (kromě toho existence ještě jiných milenců), ale tento typ vztahu nevyklučuje ani dlouhodobost (Ovšem jedná se spíše o udržování si „zadních vrátek“ při ztroskotání momentálního vztahu).

II. Dalším typem je „*long – distance relationships*“ a „*one night stands*“. Přestože se jedná o dvě výrazně odlišné formy vztahů, často jsou kombinovány.

III. *Otevřené vztahy* jsou jednou z klíčových forem alternativního pojetí partnerských vztahů. Je zde ale nutné rozlišit vztahy, které získávají tento charakter během vývoje klasického dlouhodobého vztahu, a ty, které jsou oboustranně otevřené od počátku. Míra otevřenosti může nabývat různých forem.

IV. Další formou je tzv. *přítel/kyně do nepohody*, tedy dlouhodobý vztah výrazně soustředěný na sexuální sféru.

V. Další alternativní formu je možné charakterizovat jako „*hru na dokazování si*“. Jedná se o neustálou potřebu dokazovat si, že dotyčného/dotyčnou někdo chce (i do partnerského vztahu).

VI. Chybějící partnerské vztahy bývají mnohdy *kompenzovány rozvíjením vztahů s rodinou*.

⁵⁷ Nejnovější výzkumy spíše ukazují, že život bez dlouhodobého vztahu s vyhlídkou na rodinu není sledovanou strategií, ale spíše následkem komplexních změn mentality a modelů převládající v 90. letech (Tomášek 2005 : 18).

⁵⁸ Na základě analýzy nestandardizovaných rozhovorů uskutečněných od března 2003 do září 2004 (Tomášek, 2004 : 16).

Vedle těchto alternativních vztahů lze najít celou řadu zástupných činností a aktivit kompenzujících chybějící partnerské vztahy (např. v umělecké oblasti). Otázkou však je, do jaké míry tyto typy alternativních vztahů mohou pokrývat funkce spojené s tradičními vztahy a jak dalece mohou být náhradou za tyto tradiční vztahy (Tomášek, 2004 : 17, 18).

II. ČÁST

3. Přiblížení problému

Také v druhé části jsem se rozhodla držet stejné dichotomie, tj. porovnání situace před a po roce 1989, **v tomto případě tedy nejen rodinného vývoje v realitě, ale především očima filmařů.**⁵⁹

U vybraných filmů bych chtěla sledovat především tyto jevy:

- *jestli je pojetí rodiny hlavním motivem filmu (rodinný film) nebo jen okrajovou záležitostí (slouží k narativnímu ozvláštňení);*

- *jak prezentují rodinu (nukleární rodina, vícegenerační soužití, současné trendy), jak je v nich pojata a uspořádána, zejména v otázce bydlení;*

- *dále pak je porovnávat podle různých vztahů v rodině – jak se tyto vztahy změnily, čímž volně přecházím k tématu gender rolí a jejich velké proměně.*

Rodinná tematika prostupuje snad všemi filmovými žánry, a tak některé filmy uvedené níže podle nich také rozřazuji. Filmy, jež mi v této práci sloužily jako příklady mé analýzy jsem si vybrala právě pro to, že je (nebo naopak není) na nich dobře vidět změna, která probíhá v kinematografickém zobrazení rodiny.⁶⁰

Při porovnávání jsem použila **metodu komparační analýzy.**

⁵⁹ Porovnávání toho, jak se dané filmy vztahují k realitě je pro mě sice druhotné, nicméně, přesto ne bezvýznamné.

⁶⁰ Fenomémem singles a netradičními formami rodinného chování se v Čechách pozvolna začíná zabývat (kromě několika odborných statí) i masově šířený tisk. Např. týdeník Respekt či časopis Týden, který uvádí příklady některých filmů a seriálů o singles (*Přátelé*, *Sex ve městě*, *Ally McBealová*, *Deník Bridget Jonesové*, částečně i *Redakce*), přičemž se opírá o názor M. Tomáška.

4. Rodinný film

Zpočátku je třeba se zmínit o zvláštní kategorii rodinného filmu. Horníček, podle citace Berta, uvádí, že „za rodinné považujeme filmy především reportážní nebo dokumentární (ve smyslu mezinárodní usance), které svým obsahem a přednostním účelem nehledají svůj cíl v uspokojení kteréhokoli publika, nýbrž toliko toho publika, kterým je shromážděná rodina a nejintimnější přátelé“ (Horníček, 2004 : 85).

Jedná se o filmy, které nejsou určeny k veřejné distribuci a v nichž se rodina sebezobrazuje, a tedy se jimi nehodlám zabývat. Avšak rodinný film zde uvádím jednak pro lepší vymezení toho, co sleduji, jednak je tato kategorie pro mou práci z určitého hlediska přeci jen zajímavá. Horníček totiž dále poukazuje na to, že kategorie rodinného filmu má v rámci kinematografie poněkud ambivalentní postavení.

Na jedné straně valná část veřejnosti rodinný film přehlíží coby triviální záležitost. Na druhé straně však, a to je pro mě podstatné, „rodinný film nezřídka „nepozorovaně“ překračuje hranice svého teritoria a v transformované podobě se objevuje jako součást filmů z jiných kinematografických oblastí. Stylizované sekvence rodinného filmového materiálu tak slouží (v dílech profesionálních filmařů) k **estetickému a narativnímu ozvláštňení** např. *Mrtvá a živá* (Rebecca; A. Hitchcock, 1939), *Nuda v Brně* (V. Morávek, 2003).“⁶¹

⁶¹ Tamtéž.

5. Filmová tvorba prezentující rodinu před rokem 1989 ⁶²

Mezi nejčastější formy pojetí rodiny ve filmu patří **rodina nukleární**. Před rokem 1989 je nukleární rodina jednoznačně nejběžnějším pojetím rodiny ve filmové produkci. Toto tradiční pojetí bývá často viděno zejména v tzv. rodinných komediích (*S tebou mě baví svět* /M. Poledňáková, 1982/; *Jak vytrhnout velrybě stoličku* /M. Poledňáková, 1977/, *Jak dostat tatínka do polepšovny* /M. Poledňáková, 1978/).

V rodinných filmech se tak řeší především otázky vztahů v nukleární rodině. Vyjma tohoto pojetí můžeme případně vidět rodinu **svobodné matky**, která však většinou nezůstává sama s dětmi, ⁶³ a tak vlastně opět vytváří nukleární rodinu ⁶⁴ Alternativní formy rodinného chování prostě nebyly žádány a navíc se těžko mohly vyskytovat v hojně míře - nebyly k nim vhodné podmínky. A tak se tato realita nutně musela odrazit i v tvorbě filmařů.

Jiným, i když méně často vyskytujícím se pojetím je **vícegenerační soužití**. ⁶⁵ To je velmi humorně pojato např. v úspěšné rodinné trilogii *Homolkovi* (*Ecce homo Homolka* /J. Papoušek, 1969/; *Hogo fogo Homolka* /J. Papoušek, 1970/; *Homolka a tobolka* /J. Papoušek, 1972/). Právě ve filmech natočených před revolucí a zobrazujících vícegenerační soužití můžeme dobře vidět časté zasahování rodičů do problémů mladých manželství jejich dětí, jež také díky tomu často končila rozvodem. Uvedená trilogie je ovšem spíše parodií na tento druh soužití a na vměšování se rodičů do problémů svých dětí.

Další komediální rodinnou ságou zobrazující humornou formou vícegenerační soužití je např. *Taková normální rodinka* (J. Dudek, 1971). Jak velký vliv mělo zasahování rodičů na vztah jejich dětí s druhým pohlavím je např. vidět také ve filmu *Můj brácha má prima bráchu* (S. Strnad, 1975), kde je navíc ukázáno odlišné řešení těhotenství dívky (ve srovnání s dobou po roce 1989) – zde je „vyřešeno“ sňatkem, což bylo pro tehdejší dobu typické. Zatímco, dnes je to víceméně otázka jen matky a otce dítěte, zde se na řešení značně podílely obě rodiny nastávajících rodičů.

⁶² Vývoj rodiny ve filmu sice sleduji chronologicky - nejdříve se věnuji filmům, které vznikly za totality - , ale vzhledem k potřebě je srovnávat, musím často filmy z obou období prolínat.

⁶³ Pokud zůstává sama, je to prezentováno jako nutná situace (ovdovění, rozvod atd.), ne jako volba té ženy být svobodnou matkou (jako tomu může být dnes).

⁶⁴ Potom se většinou řeší spíše vztahy mezi náhradním (nevlastním) otcem a dítětem, ovšem při zachování nukleární rodiny.

⁶⁵ Jak uvádím již v první části, vícegenerační soužití bylo za komunismu způsobeno zejména špatnou bytovou situací - nedostatkem bytů pro mladé a dlouhým čekáním na byt.

Navíc se celou filmografií tehdejší doby prolíná ideové působení a komunistická propaganda,⁶⁶ i když někde jen v náznacích. Příkladem seriálu podporujícího pracovní zapojení žen a jeho skloubení s rolí matky (a k tomu ještě svobodné), můžeme vidět v seriálu *Žena za pultem* (J. Dudek, 1975).

V některých filmech byl také, ať již to sloužilo k propagandě nebo to bylo zobrazeno humorným způsobem,⁶⁷ představen zajímavý jev, na který poukazuje Ivo Možný, a řada dalších sociologů na něj pak dále odkazuje. Možný upozorňuje na to, že celá rétorika komunistického režimu byla o rovnosti, celá praxe však spočívala ve výběrové distribuci privilegií. Makroekonomické potíže národního hospodářství se tak promítaly do hospodaření obyčejné české rodiny. Peníze přestávaly být hlavním problémem, tím byl naopak velký nedostatek zboží. Vytvořily se tři úrovně distribuce, přičemž až na třetí úrovni bylo možno získat zboží bez potřebných známostí, tedy pomocí peněz. Tuto situaci významu daru a směny v socialistické společnosti klade do podobnosti s antropologickými studiemi popisujícími život Kabyľů, přičemž se inspiruje u Bourdieua. Přes mnoho rozdílů lze u obou těchto společností nalézt zajímavou podobnost. Podle Možného totiž v komunistickém hospodářství do jisté míry došlo k znovuoživení tradičních systémů organizovaných na sítích vzájemné podpory, a to především sítí příbuzenských (Možný, 1991).⁶⁸

Hamplová, s odkazem na Možného uvádí, že přístup ke zboží a službám tak závisel na tom, kam se podařilo umístit příbuzné a členy vlastní sítě. Nejednalo se přitom jen o směnu nedostatkových hmotných statků, ale také služeb - například o získávání poukazů na rekreaci, zájezdy do ciziny, výhodná pracovní místa, umístování dětí do škol, do atraktivních učebních oborů, aj. (Hamplová, 2001). Prvky toho, jak významný byl sociální kapitál rodinných a příbuzenských sítí a také různých známostí v nedostatkové příkazové ekonomice, a jak si byl běžný člověk vědom toho, že tato síť je pro úspěšné přežívání v socialistické společnosti téměř nezbytná můžeme vidět např. ve filmech *Kulový blesk* (L. Smoljak, Z. Podskalský, 1978), *Pumpaři od zlaté podkovy* (O. Fuka, 1978) či *Pupendo* (J. Hřebejk, 2003).

⁶⁶ Např. velký úspěch seriálu *Taková normální rodinka* si sice vynutil několikeré pokračování, ale nakonec se s natáčením přestalo, protože normální rodinka se vymykala duchu normalizace.

⁶⁷ Ten převládá zejména ve filmech natáčených po roce 1989 a věnujících se právě době před revolucí.

⁶⁸ Tuto skutečnost lze také vyjádřit tak, že se v moderní společnosti revitalizovaly již zaniklé prvky archaické společnosti (Hamplová, 2001 : 113). Také Rabušic poukazuje na to, že socialismus byl totiž de facto velkým krokem zpět k tradiční společnosti, v níž rozhodující úlohu hrál nikoliv jedinec a jeho výkon, nýbrž rodinné sítě, klientela a patroni (Rabušic, 2001 : 214).

Rabušic v souvislosti s rodinnými sítěmi uvádí, že pokud se někdo rozhodl pro své děti postavit dům, byla rodina opět bytostně potřebná.⁶⁹ Bez spojení s dalšími příbuznými a jejich **sociálními sítěmi**, kteří pomáhali shánět cihly, kachličky, nákladní auto, apod., jakož i bez jejich řemeslných dovedností nebylo vůbec myslitelné, že by tento projekt mohl být realizován (Rabušic, 2001 : 215). Tento jev pak můžeme pozorovat (, i když jen okrajově, protože úzce nesouvisí s hlavní dějovou linií) například na roli usilovného otce stavějícího domy pro všechny své dcery ve třetím pokračování *Básníků – Jak básníkům chutná život* (D. Klein, 1987).

Komunisté tak vlastně nedokázali zabránit familiarismu⁷⁰ (ač proti němu velmi bojovali) a domácí samovýrobě. Nepodařilo se jim tak dostatečně omezit ekonomickou funkci rodiny. Domácí samovýroba byla totiž důležitou a nepostradatelnou součástí ekonomiky každé rodiny (Hamplová, 2001). To je vidět např. v *Pupendu* (J. Hřebejk, 2003), kdy domácí výroba kasiček, ač pod úroveň uměleckého sochaře Bedřicha Máry, vlastně živí celou rodinu. Je zde také dobře vidět, jak celá rodina byla závislá na výše zmíněném „samozásobitelství a na barterových směnách služeb a statků“ (Rabušic, 2001 : 214).

⁶⁹ Individuální bytová výstavba nebyla totiž tolik podporována. Kučera dokonce uvádí, že tento typ výstavby byl „v extrémních případech považován až za nevhodnou podporu individualismu či dokonce renovaci kapitalismu v bydlení.“ (Kučera, 2001 : 55).

⁷⁰ Tj. orientaci na rodinu a stažení se do soukromé sféry (Hamplová, 2001).

6. Filmová tvorba prezentující rodinu po r. 1989

6. 1 Typologie

Filmy a seriály vysílané u nás po Sametové revoluci je nutno, vzhledem k rozdílným pojetím rodiny, rozčlenit do několika skupin:

I. Jednak je to skupina filmů, které *tématicky sahají před rok 1989*, to znamená, že jsou sice natočeny po revoluci, ale věnují se době před revolucí (*Pelíšky* /J. Hřebejk, 1999/, *Pupendo* /J. Hřebejk, 2003/, *Díky za každé nové ráno* /M. Šteindler, 1994/). Pojetí rodiny je tam tedy logicky zobrazeno stejně jako, kdyby byly točeny před revolucí, tedy tradičně **nukleární rodina**.⁷¹

II. Nukleární rodina je samozřejmě nejčastější formou pojetí rodiny i v další skupině filmů⁷², tedy těch *natáčených po roce 1989 a zobrazujících dnešní dobu*. V této skupině se vyskytují podobná ustálená pojetí rodiny jako před revolucí, ovšem i v nich se občas projevují změny způsobené přelomovým rokem 1989.

Setkáváme se tu tedy opět i s **vícegeneračním soužitím**. Jedním z nejznámějších a divácky velmi úspěšných seriálů vysílaných u nás po revoluci, zobrazující vícegenerační soužití a zasahování nejstarší generace do problémů té mladší, včetně manželství (příčemž největší autoritu zde podle patriarchálního vzorce má nejstarší muž – otec) je americký seriál *Dallas* (B. Crane, R. Day, L. Gray, L. Hagman, ... , 1988).⁷³

U nás se trend **tzv. mýdlových oper (soap opera)** začíná rozmáhat teprve v posledních letech. Prvním takovým původním českým seriálem ze současnosti je ten, kterému se někdy přezdívá právě český *Dallas - Rodinná pouta* (M. Kučera, 2004). Dalším, zobrazujícím různé druhy vztahů, je pak *Ordinace v růžové zahradě* (J. Sebechlebský, 2005) a

⁷¹ Změna je tedy pouze v tom, že neprošly žádnou cenzurou, a tak mohou např. zmíněnou směnu ukazovat komediálním způsobem. Zároveň však mohou poukazovat na řadu těžkostí té doby (postih lidí nekompatibilních s komunismem atd.).

⁷² Takovéto pojetí rodiny se v menší či větší míře ukazuje téměř v každém filmu či seriálu, protože je to bezpochyby stále ještě nejčastější forma rodinného uspořádání v reálném životě.

⁷³ Zde ovšem samozřejmě není vícegenerační soužití způsobeno špatnou bytovou situací, jako tomu bylo u nás za komunismu.

seriál *Ulice* (D. Klein, 2005).^{74, 75}

Dále můžeme v této skupině filmů a seriálů vidět další rodinnou formu zobrazovanou již před rokem 1989, tj. rodinu, kterou **tvoří dítě s jedním rodičem**. Po roce 1989 se ale již nesetkáváme jen s podobou, která danou rodinnou situaci prezentuje jako něco, co by bylo způsobeno neštěstím osudu (vdovec, vdova – *Discopříběh* /J. Soukup, 1987/) či nepovedeným manželstvím (*Žena za pultem* /J. Dudek, 1977/), ale někdy je to prezentováno jako svobodná volba. Např. Rachel v americkém seriálu *Přátelé* (Friends; D. Schwimmer, R. Benson, P. Bonerz ..., 1994) se poté co otěhotní, rozhodne být svobodnou matkou, bez ohledu na to, jestli s tím její bývalý partner Ross Geller bude souhlasit. Přesto se několikrát kvůli dítěti snaží obnovit svůj partnerský vztah, což se ale nedaří, a tak se Rachel rozhodne zůstat sama s dítětem. Na tomto příkladě je vidět radikální odlišnost od dřívějšího modelu – tedy sňatku kvůli těhotenství nevěsty.⁷⁶

V otázce nevlastních rodičů se řeší stále stejné problémy jako dříve, a to vztah dítě – nevlastní rodič, jeho akceptace/neakceptace (*Duše jako kaviár* /M. Cieslar, 2004/) nevlastním synem/dcerou.

III. Další skupinu tvoří filmy či seriály, jež byly natočeny před revolucí a jejich pokračování se natáčela i po revoluci. (*Básníci; Nemocnice na kraji města* /J. Dudek, 1977/, *Nemocnice na kraji města po dvaceti letech* /H. Bočan, 2003/). Právě v pentalogii *Básníků*, z nichž první trilogie (*Jak svět přichází o básníky* /D. Klein, 1981/); *Jak básníci přicházejí o iluze* /D. Klein, 1984/; *Jak básníkům chutná život* /D. Klein, 1987/) byla natočena před rokem 1989 a následně byly přidány dva díly (*Konec básníků v Čechách* /D. Klein, 1993/; *Jak básníci neztrácejí naději* /D. Klein, 2004/) až po revoluci, je otázkou, zdali by tvůrci nechali postavu Štěpána Šafránka oženit a mít děti, či, zdali by se děj odvíjel stejně, pokud by u nás nedošlo k revoluční změně demografického chování.

⁷⁴ Právě tomuto seriálu hodlám dále věnovat zvýšenou pozornost, jelikož se v něm již zobrazují současné trendy.

⁷⁵ Doprovodným fenoménem soap oper a následně uvedených sitcomů je také existence různých propagačních materiálů (knih, CD,...) a doprovodných aktivit (televizní pořady s protagonisty seriálů,...). Typické je také podobné herecké obsazení v těchto typech seriálů.

⁷⁶ Vztah Rachel a Rosse se nakonec zejména kvůli dítěti stejně renovuje, avšak happy end nekončí sňatkem.

IV. Poslední skupinu tvoří *filmy a seriály vysílané u nás po r. 1989 a zobrazující současné alternativní formy rodinného uspořádání*, které se u nás postupně rozmáhají a nejsou již považovány za společensky nevhodné nebo tabuizované (homosexualita). Jedná se především o zahraniční filmovou tvorbu – o americké seriály *Přátelé* (Friends; D. Schwimmer, R. Benson, P. Boner, ...1994), *Sex ve městě* (Sex and the City, S. Seidelman, A. Maclean, A. Anders, ...; 1998), *Ally McBealová* (Ally McBeal; J. Kernsová, 1997), *Melrose Place* (Melrose Place; D. Star, 1992), film *Singles* (C. Crowe, 1992); z českých pak o seriály *Redakce* (T. Krejčí, J. Vejdělek, 2004), *Ulice*, *Ordinace v růžové zahradě* a film *Samotáři* (D. Ondříček, 2000) aj.

S **kohabitací** se můžeme setkat téměř ve všech výše jmenovaných. Před rokem 1989 se u nás tato forma soužití vyskytovala samozřejmě také, ale nebyla tak často a především s takovou samozřejmostí ve filmu zobrazována. V *Přátelích* tak například Monika Gellerová bydlí s Chanderem Bingem dlouho předtím, než se vezmou; podobně „na psí knížku“ spolu bydlí Allison a Billy v *Melrose Place*, Lubor a Veronika v seriálu *Redakce*, či Hanka s Petrem v *Samotářích* před tím, než se rozejdou. Manželství tedy není zobrazováno s takovou samozřejmostí jako dříve, je krokem, který protagonisté dlouze zvažují, než se k němu odhodlají. I když na druhé straně je např. parodována Rossova lehkovážnost, s kterou do manželství vstupuje (*Přátelé*).⁷⁷

Další formou soužití, se kterou se „nově“ můžeme setkat je **living apart together** (LAT - neboli společně, ale každý zvlášť.) Podle Linkové „lidé s vyšším příjmem a větším množstvím zájmů nejdříve na první místo své záliby, koníčky a bohaté prožívání volného času. Důležitost rodiny a rodinného zázemí, jež byly v době před rokem 1989 pro pocit naplnění klíčové, se musí utkávat s mnohem přitažlivějšími alternativami“ (Linková, 2002 : 46). Tato forma je pak vidět v mnoha vztazích *Přátelů*, v *Sexu ve městě* a zejména v *Ally McBealové*.⁷⁸ Hlavní hrdinka, schopná, emancipovaná právnička, dává přednost životu s přítelkyní, přičemž prochází řadou vztahů, při zachování si svého soukromí.

⁷⁷ Vrcholem toho je pak sňatek Rachel a Rosse v opilosti, přičemž si tento obřad druhý den ani nepamatují.

⁷⁸ Linková k tomu dále uvádí, že: „Tento model byl popsán v západní Evropě, kde jej vyhledávají ženy preferující kariéru a muži, kteří z dlouhodobého hlediska dávají přednost vztahu před úplnou samotou a nezávaznými známostmi, kterým ale vyhovuje žít sám bez nutnosti účastnit se provozu dvoučlenné domácnosti“ (Linková, 2002 : 46).

Určitý náznak v české tvorbě lze vidět např. v seriálu *Ulice*, kde ne tolik emancipovaná, ale podnikavá kadeřnice Digi, má strach z větších závazků, a tak raději bydlí se svou kamarádkou, než s přítelem Janem, který to těžce nese.

Další zobrazovanou skupinou je soužití lidí s **homosexuální orientací**. Ač bylo 15. března 2006 schváleno registrované partnerství, česká filmová tvorba této formě soužití stále nevěnuje příliš velkou pozornost⁷⁹, a to i přesto, že se situace přístupu k této skupině v reálu mírně zlepšila (v porovnání s předchozími léty). O tomto druhu soužití tedy u nás zatím převažuje především zahraniční tvorba – a to zabývající se rozdílnou problematikou na toto téma – ať již je to otázka diskriminace homosexuálů (*Philadelphia* /J. Demme, 1993/), či problematika rodičů vyrovnávajících se s homosexuální orientací vlastního dítěte (*Melrose Place*), vychovávání dětí homosexuálními rodiči (*Medvíď* /Cachorro; M. Albaladeja, 2004/, americká komedie *Ptačí klec* /The Birdcage; M. Nichols, 1996/) či poněkud odlehčené pojetí tohoto tématu v *Přátelích*, když Rosse opustí manželka kvůli jiné ženě, s kterou pak vychovává jejich syna.

Nedostatkem homosexuální tematiky v české filmové tvorbě se ve svém příspěvku do časopisu Cinepur zabývá Rolf Simmen.⁸⁰ Podle něj se zdá, že dosud neexistuje v České republice ani jeden celovečerní hraný film, který by se dal označit za gay anebo lesbický.

Prvním filmem s otevřeně homosexuálními postavami je tak zřejmě Ondříčkovo *Šeptej* (D. Ondříček, 1996), v němž Filip žije se svým přítelem Kytkou, než ho hlavní hrdinka Anna svede a začnou spolu "normální" život (Simmen, 2006).^{81, 82}

Simmen dále zmiňuje, že: „po příležitostných, skrytých anebo otevřeně negativních zmínkách o existenci homosexuality v kinematografii do roku 1989 následovala skromná vlnička homosexuálních postav v tvorbě devadesátých let.“⁸³

Ty se opět vyskytují v zanedbatelné míře, buď řeší problém nenaplněné lásky díky své orientaci (postava Pavla Veličky ve filmu *Nuda v Brně* /V. Morávek, 2003/; Miluška v *Duši jako Kaviár* /M. Cieslar, 2004/) nebo je to postava, která je díky homosexualitě zesměšněna a

⁷⁹ I přes existenci českého gay a lesbického filmového festivalu Mezipatra a sekce "Jiný břeh" na Febiofestu.

⁸⁰ <http://www.cinepur.cz/article.php?article=971> (vyšlo v tištěném Cinepuru č. 43, leden 2006)

⁸¹ Netradiční milostný trojúhelník se však týká spíše citového zmatení teenagerů.

⁸² Před rokem 1989 si, podle Simmena, jisté homosexuální tematiky lze všimnout ve filmu *Sedmikrásky* (V. Chytilová, 1966). Dále však uvádí, že je zde důležitější příklad „ženského hédonismu, kde se dvě Marie vykašlou na rigidní sexuální morálku své doby.“

⁸³ ad pozn. 80

pro diváky tak „zaktraktivňuje“ příběh (Trilogie *Slunce, seno a...* /Z. Troška, 1984, 1989, 1991/.) Žádný z těchto filmů se však nezabývá tematikou homosexuálního soužití jako alternativní formy soužití a případné výchovy dětí, jako tomu bývá v zahraniční kinematografii. Jeden z velmi mála příkladů v české filmové tvorbě se mi podařilo najít v seriálu *Ulice*, kde majitel kadeřnického salónu řeší jeho prodej, protože se chce odstěhovat za svým přítelem do Francie. Opět je to však jen druhotný příběh, uvedený jen proto, že se okrajově týká hlavních postav. Dále pak tomuto homosexuálnímu vztahu a soužití již také není věnováno více pozornosti.

Poslední a z pohledu změny demografického chování asi nejzajímavější kategorií, je zobrazení života *singles* ve filmech a seriálech. Ze zahraniční tvorby patří mezi seriály přímo zaměřené na tuto tematiku právě několikrát zmínění *Přátelé*, *Sex ve městě*, *Ally McBealová* či americký film *Singles* (C. Crowe, 1992) a *Deník Bridget Jonesové* (Bridget Jones's Diary; S. Maguire, 2001) a *Bridget Jonesová: S rozumem v koncích*. (Bridget Jones: The Edge of Reason; B. Kidron, 2004). V české tvorbě se tyto trendy objevují zatím jen pozvolna, a to v seriálu *Redakce* a *Ulice*.

Singles jsou tu prezentováni různým způsobem – asi tak, jako si s rozličnými důvody jejich singlovství lámou hlavu různí sociologové zabývající se fenoménem singles (M. Tomášek, příp. M. Linková, ...); totiž řeší otázku, zda se jedná o programovou samotu, která je však jen dočasná – a způsobená životním stylem těchto lidí, např. možností využít výhod singlovského životního stylu (např. cestování – a s ním spojené neochoty se vázat – např. postava mladého učitele Viktora Vernera v seriálu *Ulice*)⁸⁴ nebo, zda se jedná o programovou trvalou samotu. Podle M. Linkové se vedle této samoty, ať již prozatímní či trvalé, zvyšuje i počet „singles z donucení“, tj. mladých lidí, kteří ještě do manželství nevstoupili a ani nemají stálého partnera, nicméně život bez partnera či partnerky není jejich dlouhodobým cílem. V případě takových singles „z donucení“ může jít o ukončení předchozího dlouhého vztahu,“ (učitelka Lenka – seriál *Ulice*) „vysoké pracovní vytížení, které ztěžuje možnost seznámení s novými lidmi, rostoucí nároky na partnerku, ale zejména na partnera“⁸⁵ (Alice, vedoucí domácího zpravodajství *Denních listů* v seriálu *Redakce*).

⁸⁴ Různé pracovní a zájmové činnosti a spousta přátel těmito lidem vynahrazují partnerství.

⁸⁵ (Linková, 2002 : 46).

Během života tak tito singles vstupují do mnoha partnerských vztahů (M. Tomášek, 2004), které však často berou víceméně na lehkou váhu (*Sex ve městě, Přátelé, Singles*, redaktor Kamil v *Redakci*) – tedy ve srovnání se situací před rokem 1989. V partnerských vztazích zkrátka často nevidí takovou jistotu, jako by tomu bylo dříve. V minulosti byla totiž větší snaha udržet partnerský vztah či manželství, nyní se problémy častěji řeší rozchodem. Řada lidí dává radši přednost životu v samotě před životem v nedorozumění, a to zejména v souvislosti s konfliktem genderových rolí (Linková, 2002).

Ani jeden ze seriálů nám tedy nedává jasnou odpověď na výše uvedenou sociologickou otázku, zda se jedná pouze o dočasný stav nebo o trvalou životní strategii. Řada těchto seriálů má otevřený konec - například v *Přátelích* se nedovíme, jestli se Joey někdy usadí. Nutno ale podotknout, že většina filmových tvůrců zabývajících se těmito formami soužití nakonec většinu svých hrdinů nechá „usadit“ - Phoebe se vdá, Monica a Chandler se také vezmou, Rachel se vzdá kariéry kvůli tomu, aby mohla žít se svou dcerou a Rossem v nesezdaném soužití. (Také v *Sexu ve městě* se např. Charlotte vdá,...). Hrdinové nezávazného života, tak nakonec stejně dostojí klasickému rodinnému modelu. Otázkou je, jak moc to odpovídá realitě, a jestli se zde nejedená spíše o klasický happy end.

Podle Linkové roste počet mladých lidí bez stálého partnera či partnerky zejména ve **velkých a větších městech**.⁸⁶ To je také důvodem, proč jsou seriály zobrazující současné alternativní formy soužití a zejména pak singles situovány především do takovýchto velkých měst. U nás většinou do Prahy (*Ulice, Redakce*), americké pak většinou do velkoměst typu New York (*Přátelé, Sex ve městě*), Los Angeles (*Melrose Place*) a Boston (*Ally McBealová*). Singles mají ve velkých městech zejména lepší pracovní příležitosti, daleko rozšířenější nabídku forem trávení volného času, atd... Dále je v těchto seriálech vidět dynamika pohybu (*Přátelé* - Rachel dostává práci v Paříži; *Sex ve městě* – novinářka Carrie Bradshawová je ochotná se za svým partnerem přestěhovat do Francie), v českých poměrech umožněná díky pádu komunistického režimu a následným zlepšením ekonomické situace, pro dřívější dobu neobvyklé (např. V seriálu *Ulice* pozve bohatý podnikatel Karel Stránský učitelku Lenku Drápalovou na rande - vous do Vídně).

Tito singles **bydlí** buď sami a to zejména proto, že jsou soběstační (*Ulice*) nebo emancipované (*Sex ve městě*) a tento způsob jim vyhovuje a poskytuje svobodu, na kterou si

⁸⁶ To je ovšem pochopitelné vzhledem k stále přežívajícímu tradičnímu vzorci chování na venkově (Linková, 2002).

velmi lehce zvykli (novinář Kamil v seriálu *Redakce; Sex ve městě; Melrose Place*). Nebo z finančních důvodů a z hlediska atraktivity bydlení sdílí byt s kamarádem/kamarádkou.^{87, 88} I při existenci partnerského vztahu tato forma navíc umožňuje zachovat si určitou míru nezávislosti (při soužití living apart together).

V seriálu *Ulice* tak kadeřnice Digi bydlí u své kamarádky Alžběty; v *Redakci* zase bydlí svobodná matka Klára s emancipovanou a feministicky laděnou kamarádkou Annou. V *Přátelích* zase můžeme vidět soužití dvou kamarádek (Rachel a Monica) a kamarádů (Joey a Chandler). Ti navíc bydlí jen „přes chodbu“, a tak většinu času tráví vlastně v bytě Monicy a Rachel.

I na tomto společném bydlení je vidět, jak si singles přátelstvím vlastně nahrazují rodinu. Tím se dostáváme k tomu, že se **změnil vztah rodičů a dětí**, a také jejich vzájemné vazby.⁸⁹ Zatímco před rokem 1989 se u nás vyskytoval jev častého a hlubokého zasahování rodičů do vztahů svých dětí, ve filmech vysílaných u nás po revoluci, se s tímto jevem již tak často nesetkáváme. Někteří singles sice ještě v dospělosti bydlí s rodiči (nebo s jedním z nich), což není až tak otázkou nedostatku bytů a financí, jež za komunismu nutila k vícegeneračnímu soužití, ale spíše pohodlnosti těchto singles (Doktor Zach v *Ordinaci v růžové zahradě* žije se svou matkou; rovněž tak Jaroslav Hejl v *Ulici* a vedoucí zpravodajství Alice v *Redakci*). Přesto si ale nenechají do svého života zasahovat a dělají si věci po svém. Vícegenerační soužití je tak, v tomto smyslu, zobrazeno odlišně než před rokem 1989.

U těch singles, kteří se osamostatnili, a žijí buď sami nebo s přáteli, není často ve filmech nebo seriálech vůbec věnována pozornost jejich rodičům. Pokud ano, tak často minimální a není jejich názoru přikládán tak velký význam, jako před rokem 1989 – to znamená, že sice mají přirozenou autoritu, ale konečné rozhodnutí je stejně na jejich dětech (*Melrose Place, Přátelé, Sex ve městě*), a tak rodiče tolik neovlivňují jejich životy a především partnerské vztahy,⁹⁰ tak jak tomu bylo dříve (*Můj brácha má prima bráchu,...*).

⁸⁷ Před rokem 1989 byla takováto forma společného bydlení zobrazena většinou výjimečně, a jednalo se přitom o nutnost společného ubytování, zejména kvůli práci (*Lásky jedné plavovlásky* /M. Forman, 1965/, *Sestřičky* /K. Kachyňa, 1983/) – ne o atraktivitu bydlení.

⁸⁸ Přátelství tak mnohdy znamená vlastně víc než partnerství (*Přátelé, Sex ve městě*).

⁸⁹ Také Sullerotová upozorňuje na trvalou změnu poměru sil rodičů a dětí, která se na západě odehrála již v 60. letech, což zmiňuji v I. části (Sullerotová, 1998: 41).

⁹⁰ Někdy bývají také, za účelem oživení příběhu, pojati komicky – transexuální otec Chandlera žijící se svým homosexuálním partnerem (*Přátelé*).

6. 2 Genderové hledisko

Velkou změnou, která je již dlouhou dobu hlavním tématem zahraniční produkce a začíná se projevovat také v té tuzemské, je problematika genderových identit.

Primárně bych se chtěla věnovat **proměně ženské role** - změně, kterou žena prošla po revoluci, změně jejího statutu a hlavně role v rodině. Po roce 1989 se jí nesmírně otevřely životní šance.⁹¹ Nová vzdělanostní úroveň žen otevřela zcela nové vyhlídky, především však pocit uspokojení z práce mimo domov, z úspěchu v zaměstnání, z výdělků a z celkové nezávislosti. Rabušic uvádí, že „pro moderní emancipované ženy budující si kariéru představuje mateřství a doba strávená mimo vzdělání a trh práce tak velkou (finanční, ale i sociální) ztrátu, že je třeba takovýto krok velmi důkladně zvažovat.“ (Rabušic 2001 : 237).⁹²

Vyjádřeno slovy Ivo Možného: „Hodnota manželství pro profesně zdatnou ženu klesá s mírou jejího profesionálního úspěchu“ (Možný 1999 : 107). Vzdělanější a úspěšné ženy tak tedy nepotřebují hledat na sňatkovém trhu partnera, který by jim pomohl k sociálnímu, majetkovému a statusovému vzestupu – jsou vysoko i bez něj. Jsou schopny se samy o sebe postarat a těšit se ze svého úspěchu, přičemž rády mužům konkurují a nepotřebují je tak coby své živitele. Prototyp takovéto ženy se objevuje opět zejména v zahraniční produkci. Šikovným příkladem je seriál *Ally McBealová*, kde se kromě stejnojmenné hlavní postavy, úspěšné právničky, objevují takovéto typy žen i ve vedlejších rolích. Stejně tak v *Sexu ve městě* je ústřední postavou emancipovaná novinářka Carrie Bradshawová, spolu se svými třemi stejně nezávislými kolegyněmi. Rovněž původně ne příliš ambiciózní Rachel Greenová z *Přátel* se později vypracuje v kariéristku pracující u Ralpha Rolena a ochotnou vzdát se kvůli své práci přátel i domova.

V české filmografii se typ takovéto ženy – kariéristky, pro níž není rodina ani manželství prioritou objevil zejména v seriálu *Redakce*, a to v postavě vedoucí domácího zpravodajství Denních listů, Alice. Cílevědomí, emancipovaná, navenek chladná až ostrá, nekompromisní a přirozeně vůdčí osobnost. Své city a smysl pro humor nedává příliš najevo.

⁹¹ Rabušic uvádí, že obě výrazné proměny sexuálních standardů na západě probíhaly již v letech dvacátých a na přelomu let šedesátých a sedmdesátých. Byly doprovázeny vlnami feminismu, požadavkem na autonomii a egalitarismus, tj. požadavku na právo individuální volby a rovnosti mezi mužem a ženou (požadavek zrušení dvojí sexuální morálky) (Rabušic, 2001 : 184).

⁹² V této souvislosti uvádí názor Banditerové, že „jakmile má žena společenské, intelektuální nebo profesionální ambice a má i prostředky k jejich naplnění, láká ji mnohem méně investovat svůj čas a energii do výchovy dětí.“ (Rabušic, 2001 : 224).

V práci i v životě má vysoké nároky nejen na sebe, ale i na své okolí. Práci staví nad své soukromí. Její matka Emílie, jež měří svět podle norem, které platily v době jejího mládí, je sice na svou dcerou, s kterou sdílí byt, pyšná, ale za každou cenu by ji ráda provdala a dočkala se vnoučat. V Redakci se objevuje ještě, z hlediska genderu, další zajímavá postava - Anny, redaktorky Přílohy Denních listů (ne tolik kariéristické jako je její nadřízená Alice, avšak) feministicky laděné, samostatné a hrdé ženy, jež si myslí, že muže k životu nepotřebuje. Bydlí se svou kolegyní z práce, Klárou, svobodnou matkou.

Emancipované ženy tedy shledávají sňatek málo atraktivním a zjišťují, že mateřství a profesionální kariéra spolu nutně soupeří (Rabušic, 2001).⁹³ Podle Chaloupkové a Šalamounové však většina českých žen nespojuje svou identitu jen s profesním uplatněním, ani výhradně se sférou rodiny, ale snaží se tyto sféry skloubit (Chaloupková, Šalamounová, 2004).⁹⁴

Tím se dostáváme k problematice posunu **role ženy v rodině** po roce 1989. Dříve byla role žen silně ztotožňována se sférou rodiny, přičemž muž byl považován za hlavního živitele rodiny, a to na úkor role otce. Jeho hlavní přínos do rodinného života nebyl spatřován v emocionálním, ale zejména ve finančním zajištění manželky a dětí. Podle Linkové je tato tradiční dělba „kulturně zabetonovaných genderových rolí“ v české společnosti stále pevně dodržována (Linková, 2002).

Přesto, jak Linková (2002), tak Chaloupková a Šalamounová (2004), připouští, že v nové politicko – ekonomické situaci tento model přece jen ztrácí na přitažlivosti a k jistému podstatnému posunu zde dochází. Řeč je zde zejména o výše rozebíraném prototypu seriálových hrdinek – tedy o městských ženách s vyšším vzděláním, které již nejsou ochotné se vzdát společenského života a představ o kariéře jen proto, že se to od nich po dosažení určitého věku očekává. Manželství tak, jak je tradičně pojímáno vnímají jako problematické a omezující a nejsou ochotny plnit tradiční roli manželky.

Jak jsem již uvedla, tyto ženy nepotřebují partnera, jež je finančně zajistí, když si na sebe dokáží vydělat samy. Jde jim „spíše o muže, který bude ctít jejich ambice a schopnost

⁹³ Rabušic uvádí, že české mladé ženy jsou již od padesátých let zvyklé na to, že během svého života budou v jisté fázi životního cyklu současně pracovat a vychovávat děti. Bylo to způsobeno nejen komunistickou propagandou zaměstnanosti žen, ale také nízkou příjmovou úrovní – rodina potřebovala k udržení základní životní úrovně dva příjmy, a tak ženy – matky zůstávaly zaměstnány (Rabušic, 2001 : 225).

⁹⁴ Ve snaze minimalizovat tento konflikt přijímaly ženy, před rokem 1989, často jednoduchou strategii odrodit děti co nejdříve „, aby pak už byl pokoj.“ (Rabušic, 2001 : 215).

vlastního zabezpečení, který jim bude spíše oporou emocionální, partnerem nabízejícím dostatek prostoru pro jejich záliby, respektujícím jejich potřeby a nadaným schopností naslouchat a účastnit se dialogu“ (Linková, 2002 : 45, 46). Pokud takového nemohou najít, raději volí samotu, např. postava Alice z *Redakce*, která má tyto vysoké nároky, jak na sebe, tak na svého partnera.

Další emancipovanou ženu můžeme v české tvorbě vidět v seriálu *Rodinná pouta*, a to v postavě Andrey, dcery Rubešových, která však spíš řeší, jak převzít moc nad rodinnou firmou a udržet si ji, než jak zachránit své krachující manželství. Také se téměř nestará o svou roli coby matky dospívající dcery. Tuto roli nezvládá a z toho pramení i velká většina jejich konfliktů a neporozumění si s dcerou.

Konflikt rolí emancipované ženy, která řeší právě to, jak zvládnout roli matky a zároveň ředitelky firmy Království hraček je velmi dobře vidět na postavě Báry Jordánové v seriálu *Ulice*. Rodina je pro ni sice důležitá, ale nedokáže si představit, že se vzdá práce a stane se ženou v domácnosti. Na nátlak rodiny přece jen z práce odejde, ale být ženou v domácnosti ji zjevně neuspokojuje a navíc se tím celá rodina dostává do finanční krize, jelikož platový příjem jejího manžela je jednak nižší, než měla ona, ale především teď všichni musí vystačit jenom s tímto jedním příjmem.

Její nepřiliš praktický a submisivní manžel (povoláním biolog, který zbožňuje svou práci v ústavu) si proto s pomocí své matky nachází práci, do které je doslova vtlačen, a která ho vlastně vůbec nezajímá. Oba se tak stylizují do rolí, které ani jednomu z nich nepřísluší, a tak se Bára, i přes protesty tchýně, která lpí na tradičních rodinných rolích, vrací do zaměstnání. Její manžel Tomáš se přesto snaží se svou novou rolí smířit a vykonávat tak obě povolání. To nové mu ale zjevně nevyhovuje, začal tak pracovat jen kvůli rodině, a má z toho pocit, že se stejně nikomu nezavděčí. Situace rozdělení rolí tedy stejně vyřešena není a takovéto uspořádání má ještě horší vliv na rodinné vztahy, a to zejména na vzájemný vztah obou manželů.

V souvislosti se změnou postojů k rodině a změnou životních standardů se v těchto filmech a seriálech řeší také jiné problémy, anebo se řeší jiným způsobem, než tomu bylo před revolucí. Změnu můžeme vidět např. v **pojetí sexuality a těhotenství**. Otevřeně se zde hovoří o sexu,⁹⁵ antikoncepci a otázce těhotenství.

Možný v souvislosti se **sexualitou** poukazuje na to, že manželství pro moderní profesně zdatnou ženu kleslo na hodnotě „i jako zdroj pravidelného sexuálního uspokojení: v liberální společnosti totéž může dostat i bez manželství“ (Možný 1999 : 107). Podle Linkové je sex stále více chápán jako energie, kterou je nutno vybit, přičemž toto vnímání se nevztahuje pouze na muže, ale i na ženy (Linková, 2002 : 46). Ze seriálů zde uváděných se toto téma nejčastěji vyskytuje v seriálu s příznačným názvem *Sex ve městě*, kde sexuální vztahy neustále probírají. V tomto smyslu je zde výrazná postava single ženy Samantha, která velice často střídá partnery a odmítá jakýkoli vztah.⁹⁶

V pojetí **těhotenství** dochází ke změně zejména v tom, že je prezentováno jakožto volba, kterou má žena díky antikoncepci plně a zcela pod kontrolou (Rabušic, 2001 : 224).⁹⁷ Jak se po revoluci liší postoj k těhotenství v souvislosti se západními trendy, jež k nám pronikly, můžeme vidět na příkladu rodiny Farských ze seriálu *Ulice*. Jitka Farská, žena ve středním věku a matka dvou téměř dospělých dcer, se svým manželem nechtěně otěhotní, a i přes pokročilejší věk a následné zdravotní komplikace se rozhodne si dítě nechat. Velmi nestandardním případem je pak situace v americkém seriálu *Přátelé*, kdy se Phoebe rozhodne pomoci svému nevlastnímu bratrovi Frankovi a švagrové Alice a „odnosí“ jim trojčata.

⁹⁵ K oddělení sexu a manželství došlo již podstatně dříve (v případě žen koncem 60. let), než k oddělení sexu a lásky (Linková, 2002).

⁹⁶ I u ní je však v závěrečném díle seriálu naznačen alespoň minimální posun od tohoto způsobu života, a to když si poprvé přizná „ že lze někoho mít rád, držet ho za ruku, aniž by šlo o sex.“

⁹⁷ Zatímco dříve byla rodina a mateřství ženě údělem.

V zájmu genderové vyváženosti se pokusím věnovat také **proměně mužské, otcovské role**. Šmídová uvádí, že: „mezi muže, otce, kteří pečují o (své) děti, nepatří jen otcové z úplných rodin. Patří sem například otcové vdovci či rozvedení otcové.“ (Šmídová, 2003 : 52). Nejčastější prezentací **svobodného otce** na filmovém plátně je právě role **vdovce** pečujícího o dítě/děti po nešťastné smrti své ženy (*Samotář v Seattlu /Sleepless in Seattle*; N. Ephron, 1993/. Toto pojetí otce – vdovce se často vyskytovalo i před rokem 1989 (*Discopříběh /J. Soukup, 1987/*).

Dalším obvyklou prezentací je otec pečující o děti, jelikož **matka** o ně, z nějakého důvodu **nemá zájem**. Může se však jednat i o prarodiče (v seriálu *Ulice* se děda stará o svou vnučku Adrianu, jelikož její matka o ni nemá zájem), nebo otce, kterého k dětem nepojí příbuzenský svazek (Bedřich Liška se v seriálu *Ulice* stará o syna své přítelkyně, která je závislá na drogách). V takovémto typu zobrazení je vidět, že i nepřibuzný (případně o generaci starší muž) může být lepším rodičem než sebestředná matka ⁹⁸ Tyto příběhy však často končí nesmyslným upřednostněním biologického rodičovství či byrokratického řádu (dětský domov, apod.). ⁹⁹

Časté je také humorně dojemné zobrazení toho, jak si bezstarostní, zhýralí muži vypěstují otcovský vztah k původně cizímu dítěti (*Tři muži a nemluvně /3 hommes et un couffin*; C. Serreau 1985/; *Kolja /J. Svěrák, 1996/*). Jiný příklad původně nedobrovolného svobodného otcovství, zde ve vztahu k vlastnímu dítěti, najdeme ve filmu *Kramerová versus Kramer* (Kramer vs Kramer; R. Benton, 1979).

Z jiných úhlů pohledu se již filmy a seriály roli muže v rodině tolik nevěnují.

S myšlenkou **rozvodu** a následnou častou diskriminací otců, kdy je dítě většinou přisouzeno do péče matce, bez ohledu na to, kdo bude lepším rodičem, vzdáleně koketují v seriálu *Ulice*. Petr Boháč se sice svou manželkou nerozvedl, ale jejich krachující vztah k rozvodu nemá daleko. Především se ale jeho žena odstěhovala z Prahy do Ostravy, a on tak svou dceru vídá velmi málo. Podle tradičního vzorce je tedy dítě v péči matky, a Boháč si je vědom toho, že po případném rozvodu by jistě dceru do péče nezískal. ¹⁰⁰ Boháč se tedy vrací do vztahu, v který sám nevěří, a to jen z lásky ke své dceři.

⁹⁸ Jiným zobrazením toho, že muži mohou být stejně dobrými či snad lepšími rodiči nežli ženy je americký film *Ptačí klec* (*The Birdcage*; M. Nicholson 1996). Zde se však jedná o radikálně odlišnou prezentaci než před rokem 1989, jelikož dítě je vychováváno homosexuálními rodiči.

⁹⁹ Ostatně stejně jako je tomu v realitě.

¹⁰⁰ Musím ale dodat, že rozvod zde nemá takovou váhu, jelikož se spolu rozumně domluví a dcera je, aniž by o tom rozhodovaly úřady, v péči matky.

Zcela novodobým jevem v rodinném chování po roce 1989 je obrácení tradičních mužských a ženských rolí v rodině, a tedy odchod muže do domácnosti. Dobrovolné „mateřství“ však není jediným důvodem otců pečujících o (své) děti. V českém kontextu muže vedou k tomu, aby byli na rodičovské dovolené, především ekonomické důvody – nezaměstnanost muže či lépe placená práce partnerky (Šmídová, 2003 : 172). Takováto záměna tradičních mužských a ženských rolí, kdy žena pracuje a muž se stará o děti (zde nevlastní) je dobře vidět ve snímku *Erin Brockovich* (S. Soderbergh, 2000).

Jelikož jde tedy o novodobý jev, v tuzemské filmové a televizní tvorbě se tato realita ještě neodráží. Příklad bych našla jen v tvorbě dokumentární, a to v dokumentárním cyklu České televize *Táta jako máma* (Cyklus dokumentů v ČT, 2006), věnujícímu se nejen tomuto, ale různým druhům otcovství. Samozřejmě jsem si vědoma, že jde o jiný typ reprezentace, než jaký v práci sleduji, a proto jej nebudu dále rozvádět.

6. 3 Reality show

Tomuto fenoménu se v mé práci hodlám věnovat proto, že se zdá, že mnou sledovaný posun v prezentaci rodiny, je tak trochu posunem od daných konvenčních rolí k situacím spíše experimentálním.

Zatímco v zahraničí jsou reality show již dlouhodobější záležitostí, v českých médiích se staly novodobým fenoménem, který stojí v popředí zájmu veřejnosti (ať již kladného či záporného). Atraktivní pro diváky jsou díky několika faktorům. B. Malík o tom píše:

„Tím, že nám ordinují určitou dávku napětí a dramatičnosti, představují zároveň účinné terapeutikum proti faktické vyprázdňenosti našich životů. Jsou též zdrojem zábavy, nakolik to, co nabízejí a o co v nich přednostně jde je „nevážnost“ /dosahovaná hlavně cestou „znevažování“/. Reality show proto patří k nejvíce profanujícím žánrům a v tomto smyslu mohou působit osvobozujícím. Nabízejí také určitou exotiku: jsou panoptikem lidských typů a atypů /“exotů“/, nestandardních prostředí a nestandardních situací. Nemají však schopnost jen přenášet věci „nevidané“, ale také schopnost přeměnit „nevidané“ na „senzační.“ Mají v sobě inherentně obsažený i určitý autogenerační prvek. Inovace lidských antropologických či charakterových typů jsou totiž nevyčerpatelné. Limitované jsou i možnosti nových prostředí a zinscenovaných situací. To, co těmto formátům dává jejich životnost, je to, že poskytují poměrně široký prostor pro náhodu a improvizaci. Tím se tento prostor zároveň stává i prostorem hry, do které jsou vtahováni i samotní diváci.“ (Malík, 2006 : 38) ¹⁰¹

A tak se objevily i reality show experimentující s reálnou rodinou: *Výměna manželek* (TV Nova, 2005, 2006) a následně vysílaná *Chůva v Akci* (TV Prima, 2006). ¹⁰² *Výměna manželek* se snaží ukázat reálné členy rodiny (neherce) v reálném prostředí (v bytech účastníků soutěže), a zachytit tak, jak odlišně české rodiny žijí. Každý díl představí dvě, na první pohled odlišné domácnosti po dobu deseti dní. Prvních pět dní se „nová manželka“ řídí pokyny „Manuálu domácnosti“, který pro ni připravila původní manželka. Dalších pět dní má

¹⁰¹ Citovaný text je v originále uveden ve slovenském jazyce, zde uvádím svůj překlad.

¹⁰² V televizi je samozřejmě vysílána i řada jiných reality show, k úspěšným patří např. *Vyvolení I. a II.* (TV Prima 2005, 2006) či *Big Brother* (TV Nova 2005). Zde se sice jedná o jiný typ reality show, která nepojednává o skutečné rodině jako takové, avšak pro každého soutěžícího/í jeho/její rivalové vlastně (po dobu pobytu v uzavřeném prostoru) rodinu chtě nechtě nahrazují. Jedná se ovšem o jinou náhradu rodiny, než je např. skutečné bydlení s přáteli (ať již v reálném životě či ve filmové prezentaci tohoto typu soužití (*Přátelé*)), jelikož zde se děj odehrává ve sterilním prostředí a své spolubydlící/protihráče, se kterými sdílí vilu, si soutěžící dobrovolně nevybírají.

„nová žena“ právo změnit pořádek. V závěru se obě rodiny poprvé setkají a mají možnost konfrontace (co se jim ne/líbilo, co jim změna přinesla a co by ve svém životě chtěli změnit).¹⁰³

V pořadu *Chůva v Akci* sledují televizní kamery po celý týden život jedné rodiny, která má problémové dítě/ děti. V rodině se objeví chůva, jejímž úkolem je naučit rodiče základním pravidlům, principům a trikům, jak si najít k dětem tu správnou cestu, aby rodina opět žila v souladu. Má zde tedy, nadneseně řečeno, vlastně funkci psychologického poradce a ve srovnání s *Výměnou manželek*, které mají postavení rovnocenné a snaží se na novou rodinou částečně adaptovat (prvních pět dní), je zde chůva vlastně privilegována jakožto odbornice, která stojí vně a do rodiny fakticky nezasahuje.

¹⁰³ Tento pořad byl ovšem často kritizován kvůli možnému negativnímu vlivu na děti účastníci se ho (silnější citová vazba na „novou matku“, než na svou biologickou apod.).

7. Média a difúze vzorců chování

Zajímavou otázkou je, jestli spíše tato filmová produkce odráží realitu, či zda je spíše realita determinována mediální obrazem rodinného chování. Rabušic na toto téma cituje Watkinsovou, která upozorňuje na důležitý fakt, a to, že navzdory všeobecně přijímanému poznatku, že individuální volba je základním rysem moderního reprodukčního chování, je naše demografické chování ovlivňováno také našimi příbuznými, přáteli a sousedy (Watkinsová citována in Rabušic, 2001 : 175). V tomto kontextu zavedl Van de Kaa, nový pojem *mentální kohorty*. S jeho pomocí ukazuje, že lidé při volbě vzorů chování vytvářejí mentální skupiny, jejichž charakteristickou vlastností je, že mají podobný přístup k životu, že sdílejí určitý náhled na svět a že činí podobná rozhodnutí. (Rabušic, 2001 : 205)

Jelikož se Česká republika od počátku devadesátých let velmi intenzivně snaží, aby se co nejvíce začala podobat strukturám západoevropských zemí, je dnes česká populace součástí evropských mentálních kohort a řídí se podobnými vzory jako její západní vrstevníci. K difúzi západních idejí a vzorů chování dnes dochází zejména prostřednictvím globální komunikace (Caldwellův faktor westernizace - Rabušic 2001 : 207).¹⁰⁴

V současné moderní společnosti tak naše demografické chování ovlivňují navíc i vzory a obsahy, které přijímáme z médií (a to především z televize).¹⁰⁵ V globalizující se společnosti pak mají nadnárodní rozměr, takže „regionální rozdíly v demografickém chování, jakož i rozdíly mezi sociálními skupinami se oproti minulosti zmenšují. Určité vzory chování jsou přijímány stále širšími okruhy lidí, takže se stávají mezinárodně uniformními.“ (Rabušic, 2001 : 175).

Na proměnu rodinného chování mají tedy vliv oba faktory. Především pak velká změna demografického chování, která nastala po roce 1989. V souvislosti s ní se k nám začaly šířit západní vzory chování, a to především díky, v globalizujícím se světě masově šířené, filmové produkci, která tyto trendy nejen odráží, ale zpětně také ovlivňuje postoje mladé generace a pohled společnosti na tyto jevy (M. Tomášek, 2004). V posledních letech pak můžeme vidět pokusy zobrazit tyto nové trendy také v české filmové produkci, i když se zatím jedná jen o dílčí pokusy a fragmentarizované části.

¹⁰⁴ Právě díky masovým médiím může v moderních společnostech navíc šíření (difúze) nových myšlenek postupovat mnohem rychleji a k velké části populace.

¹⁰⁵ Uvedené filmy a seriály často mají daleko větší dosah, než jen co se demografického chování týče. Mohu ovlivňovat i jiné faktory – např. určovat módní trendy (zejména *Přátelé*, *Sex ve městě*, *Ally McBealová*) apod.

ZÁVĚR

Závěrem se pokusím shrnout mé hlavní poznatky z této práce: tedy co se mi analýzou o uvedené změně filmové prezentace rodiny podařilo zjistit.

Nejprve jsem srovnávala skutečný demografický vývoj v realitě, který v České republice, v porovnání se západní Evropou, proběhl s třicetiletým zpožděním, a následkem toho také nepoměrně rychleji. Východoevropský demografický režim byl vystřídán západoevropským. Změnily se demografické ukazatele a došlo také k rozšíření netradičních forem rodinného chování, přičemž některé alternativní formy jsou pro českou společnost velkou inovací. Rozbití komunistického impéria znamenalo obrovské změny nejen v demografickém vývoji, ale také v celkovém sociálním a ekonomickém kontextu.

Tato část mi sloužila jako podklad pro hlavní ohnisko mého zkoumání. V porovnání filmové prezentace rodiny před a po roce 1989 jsem zjistila, že zde opravdu k velkému posunu došlo, ovšem co se týče současných trendů, tak především zásluhou zahraniční tvorby, která k nám po roce 1989 směla a smí být distribuována.

Podobně jako demografické chování, i česká filmová tvorba přejímá západní vzory. Stejně jako v realitě došlo k o několik let (ve srovnání se západem) opožděné, a tedy následně urychlené demografické změně, stejně tak se i v české filmové tvorbě (oproti zahraniční) začínají současné alternativní formy rodinného chování zobrazovat zejména v posledních dvou, třech letech.¹⁰⁶ Změna rodinného chování tedy ovlivnila filmovou tvorbu, ovšem stejně tak funguje i zpětná vazba – jsem ovlivňována vzory, které přijímáme z médií.

Díky reálným změnám a celkové globalizaci rodiny se tak v české tvorbě sice částečně změnila prezentace mezigeneračních vztahů, jisté pokroky můžeme vidět také v genderové oblasti (spíše co se týče role ženy) a jsou zde i jisté pokusy o prezentaci alternativních forem rodinného chování (nesezdaných soužití, někdy dokonce i singles, tu a tam se mihne homosexuální postava). Avšak oproti zahraniční tvorbě se stále ještě jedná jen o dílčí pokusy, většinou o vedlejší filmové či televizní postavy. V české tvorbě stále chybí seriály a filmy zaměřené výhradně na tuto tematiku (jako jsou např. *Přátelé*, *Sex ve městě*, *Ally McBealová*.)¹⁰⁷

¹⁰⁶ Ovšem i zahraniční tvorba s touto tematikou je spíše novodobější záležitostí. Většina mnou uvedených filmů a seriálů vznikala v devadesátých letech nebo až v tomto desetiletí.

¹⁰⁷ Ovšem i zahraniční tvorba obsahuje jisté „nedostatky“. Malá pozornost je např. věnována fenoménu střídavé péče či problematice svobodných otců (nemám na mysli vdovce apod.).

Celkově tedy došlo k radikální změně filmové prezentace rodiny před a po roce 1989 (někdy až extrémní – posun k experimentálním situacím v Reality show), ovšem především velkou zásluhou zahraniční tvorby. V české tvorbě se tento posun odehrává zatím sice jen v náznacích, ale v poslední době čím dál častěji. Vzhledem k uvedenému vývoji situace v posledních letech lze tedy očekávat, že podle západoevropského vzoru bude současným rodinným trendům věnováno více pozornosti, a možná se časem dočkáme i českých filmů a seriálů zaměřených výhradně na tuto tematiku.

SEZNAM LITERATURY:

Beierová, B. et al. 1995. Kronika filmu. Z něm orig. Die Chronik des Films, 1994, Dortmund, přel. R. Bartoš et al. Praha: Fortuna Print.

Březina, V. 1997. Lexikon českého filmu: 2000 filmů 1930 – 1997. Praha: Cinema.

Fialová, L., Kučera, M. 1996. Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po r. 1989. Praha: Sociologický ústav AV ČR. WP 96:1.

Hamplová, D. 2001. Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu. In: Mares, A., Horská, P. (eds). Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny. Praha: CEFRES.

Chaloupková, J., Šalamounová, P. 2004. Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v české republice a v Evropě. Praha: Sociologický ústav AV ČR. SS 04:07.

Kučera, M. 2001. Rodinná politika a její demografické důsledky v socialistickém Československu. In: Mares, A., Horská, P. (eds). Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny. Praha: CEFRES.

Možný, I. 1991. Proč tak snadno?...některé rodinné důvody sametové revoluce. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Možný, I. 1999. Sociologie rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 99 – 122.

Možný, I. 2003. Modernizace české rodiny a mezigeneračních vztahů v mezinárodním srovnání. In: Mareš, P., Potočný, T. (eds): Modernizace a česká rodina. Brno: nakladatelství Barrister a Principal.

Rabušic, L. 2001. Kde ty všechny děti jsou? Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Sirovátka, T. 2003. Rodinné chování a rodinná politika v České republice. In: Mareš, P., Potočný, T. (eds). Modernizace a česká rodina. Brno: nakladatelství Barrister a Principal.

Sullerotová, E. 1998. Krize rodiny. Praha, Karolinum.

Šmídová, I. 2003. Matkové. In: Mareš, P., Potočný, T. (eds). Modernizace a česká rodina. Brno: nakladatelství Barrister a Principal.

Tomášek, M. 2003. Singles ve světle měnících se typologií a definic: K aktuálně probíhajícímu výzkumu. In: Mareš, P., Potočný, T. (eds). Modernizace a česká rodina. Brno: nakladatelství Barrister a Principal.

Periodika:

Horníček, J. 2004. Rodinný film v rukou amatérů. Iluminace, roč. 16, 2004, č. 3 (55), s. 85 – 97.

Linková, M. 2002. Singles: Životní styl nebo z nouze ctnost? Přítomnost, 2002, jaro, s. 45 – 47.

Malík, B. 2006. Reality show: O tom, proč o nich máme rádi, i když se na ně „nepozeráme“. Cinepur, roč. 14, 2006, č. 45, s. 38 – 41.

Rychtaříková, J. 2000. Sňatečnost a nesezdaná soužití. Demografie, roč. 42, 2000, č. 4, s. 291 – 295.

Tomášek, M. 2004. Sami, ale ne úplně: Nové vztahy – vznik alternativních forem k tradičním vztahům v ČR. Gender, rovné příležitosti, 2004, č. 4, s. 16 – 19.

Tomášek, M. 2005. Singles. Listy, roč. 35, 2005, č. 4, s. 18 – 20.

<http://www.mezipatra.cz>

<http://www.csfd.cz>

<http://www.fdb.cz>

<http://www.cinepur.cz/article.php?article=971>

FILMOGRAFIE

Televizní seriály:

- Ally McBealová* (Ally McBeal; J. Kernsová, 1997)
Dallas (B. Crane, R. Day, L. Gray, L. Hagman...,1988)
Melrose Place (D. Star, 1992)
Nemocnice na kraji města (J. Dudek, 1977)
Nemocnice na kraji města po dvaceti letech (H. Bočan, 2003)
Ordinace v růžové zahradě (J. Sebechlebský, 2005)
Přátelé (Friends; D. Schwimmer, R. Benson, P. Boner ...,1994)
Redakce (T. Krejčí, J. Vejdělek, 2004)
Rodinná pouta (M. Kučera, 2004)
Sex ve městě (Sex and the City, S. Seidelman, A. Maclean, A. Anders ..., 1998)
Taková normální rodinka (J. Dudek, 1971)
Ulice (D. Klein, 2005)

Filmy:

- Bridget Jonesová: S rozumem v koncích* (Bridget Jones: The Edge of Reason; B. Kidron, 2004)
Deník Bridget Jonesové (Bridget Jones's Diary; S. Maguire, 2001)
Díky za každé nové ráno (M. Šteindler, 1994)
Discopříběh (J. Soukup, 1987)
Duše jako Kaviár (M. Cieslar, 2004)
Ecce homo Homolka (J. Papoušek, 1969)
Erin Brockowich (S. Soderbergh, 2000).
Hogo fogo Homolka (J. Papoušek, 1970)
Homolka a tobolka (J. Papoušek, 1972).
Jak básníci neztrácejí naději (D. Klein, 2004)
Jak básníci přicházejí o iluze (D. Klein, 1984)
Jak básníkům chutná život (D. Klein, 1987)
Jak dostat tatínka do polepšovny (M. Poledňáková, 1978)
Jak svět přichází o básníky (D. Klein , 1981)

Jak vytrhnout velrybě stoličku (M. Poledňáková, 1977)
Kolja (J. Svěrák, 1996)
Konec básníků v Čechách (D. Klein, 1993)
Kramerová versus Kramer (Kramer vs Kramer; R. Benton, 1979)
Kulový blesk (L. Smoljak, Z. Podskalský, 1978)
Lásky jedné plavovlásky (M. Forman, 1965)
Medvidě (Cachorro; M. Albaladeja, 2004)
Mrtvá a živá (Rebecca; A. Hitchcock, 1939)
Můj brácha má prima bráchu (S. Strnad, 1975)
Nuda v Brně (V. Morávek, 2003)
Pelišky (J. Hřebejk, 1999)
Philadelphia (J. Demme, 1993)
Ptačí klec (The Birdcage; M. Nichols, 1996)
Pumpáři od zlaté podkovy (O. Fuka, 1978)
Pupendo (J. Hřebejk, 2003)
Samotáři (D. Ondříček, 2000)
Samotář v Seattlu (Sleepless in Seattle; N. Ephron, 1993)
Sedmikrásky (V. Chytilová, 1966)
Sestřičky (K. Kachyňa, 1983)
Singles (C. Crowe, 1992)
Slunce, seno a jahody (Z. Troška, 1984)
Slunce, seno a pár facek (Z. Troška, 1989)
Slunce, seno, erotika (Z. Troška 1991)
S tebou mě baví svět (M. Poledňáková, 1982)
Šeptej (D. Ondříček, 1996)
Tři muži a nemluvně (3 hommes et un couffin; C. Serreau 1985)
Žena za pultem (J. Dudek, 1975)

Big Brother (Reality show; TV Nova 2005)

Chůva v akci (Reality show; TV Prima, 2006)

Výměna manželek (Reality show; TV Nova, 2005, 2006)

Vyvolení I., II. (Reality show; TV Prima 2005, 2006)

Táta jako máma (Cyklus dokumentů v ČT, 2006)